

**MASARYKOVA UNIVERZITA
FAKULTA FILOZOFICKÁ
KATEDRA FILOZOFIE**

OBRAZ DOKONALÉHO ČLOVĚKA V PROMĚNÁCH DĚJIN

(MAGISTERSKÁ DIPLOMOVÁ PRÁCE)

Autor: Eva Lípová
Vedoucí práce: doc. PhDr. Radim Brázda, Dr.

Brno 2007

Prohlašuji, že jsem pracovala samostatně a použila jen uvedené zdroje.

V Brně dne 16.8.2007

Eva Lípová

Poděkování: Za vedení práce doc. Radimu Brázdovi, za pomoc s gramatickými úskalími kolegyni Markétě Šenkové, za psychickou oporu kolegyni Marianně Kudelové a konečně za obětavý přístup, trpělivost, oporu a především za nedocenitelnou pomoc kolegovi Petru Vaňkovi.

OBSAH:

<u>1. ÚVOD</u>	6
<u>1.1. HYPOTÉZY:</u>	7
<u>1.2. METODY:</u>	7
<u>2. ANTIKA</u>	8
<u>2.1. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO MÝTICKÝ HEROJ</u>	8
<u>2.1.1. DOKONALÝ MUŽ</u>	10
<u>2.1.2. DOKONALÁ ŽENA</u>	11
<u>2.1.3. CESTA K DOKONALOSTI</u>	12
<u>2.1.4. ZÁVĚR</u>	14
<u>2.2. SPARTSKÝ A ATHÉNSKÝ TYP DOKONALÉHO ČLOVĚKA</u>	15
<u>2.2.1. SPARTSKÝ TYP DOKONALÉHO ČLOVĚKA</u>	16
<u>2.2.1.1. DOKONALÝ MUŽ JAKO SPARTSKÝ BOJOVNÍK</u>	16
<u>2.2.1.2. DOKONALÁ ŽENA</u>	17
<u>2.2.1.3. CESTA K DOKONALOSTI</u>	17
<u>2.2.1.4. PLATÓNOVA CESTA K DOKONALÉMU ČLOVĚKU</u>	18
<u>2.2.2. ATHÉNSKÝ TYP DOKONALÉHO ČLOVĚKA</u>	20
<u>2.2.2.1. DOKONALÝ MUŽ</u>	20
<u>2.2.2.2. DOKONALÁ ŽENA</u>	23
<u>2.2.2.3. CESTA K DOKONALOSTI</u>	23
<u>2.2.3. ZÁVĚR</u>	24
<u>3. STŘEDOVĚK</u>	27
<u>3.1. KRÁL JAKO VZOR DOKONALÉHO MUŽE</u>	27
<u>3.1.1. DOKONALÝ MUŽ</u>	28
<u>3.1.2. DOKONALÁ ŽENA</u>	30
<u>3.1.3. CESTA K DOKONALOSTI</u>	30
<u>3.2. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO SVĚTEC, SVĚTICE</u>	31
<u>3.2.1. DOKONALÝ MUŽ, DOKONALÁ ŽENA</u>	31
<u>3.2.2. CESTA K DOKONALOSTI</u>	33
<u>3.3. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO RYTÍŘ</u>	33
<u>3.3.1. DOKONALÝ MUŽ</u>	34
<u>3.3.2. DOKONALÁ ŽENA</u>	35
<u>3.3.3. CESTA K DOKONALOSTI</u>	36
<u>3.4. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO MĚŠŤAN</u>	36
<u>3.4.1. DOKONALÝ MUŽ</u>	37
<u>3.4.2. DOKONALÁ ŽENA</u>	37
<u>3.4.3. CESTA K DOKONALOSTI</u>	37
<u>3.5. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO KURTOAZNÍ RYTÍŘ</u>	38
<u>3.5.1. DOKONALÝ MUŽ</u>	38
<u>3.5.2. DOKONALÁ ŽENA</u>	39
<u>3.5.3. CESTA K DOKONALOSTI</u>	40
<u>3.6. ZÁVĚR</u>	40
<u>4. RENESANCE</u>	44
<u>4.1. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO DOKONALÝ DVOŘAN</u>	45
<u>4.1.1. DOKONALÝ MUŽ</u>	46
<u>4.1.2. DOKONALÁ ŽENA</u>	49
<u>4.1.3. CESTA K DOKONALOSTI</u>	50
<u>4.2. HUMANISTICKÝ OBRAZ DOKONALÉHO ČLOVĚKA</u>	51
<u>4.2.1. DOKONALÝ HUMANISTA</u>	51

<u>4.3. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO DOKONALÝ OBČAN DOKONALÉHO STÁTU ..</u>	53
<u>4.3.1. DOKONALÝ ČLOVĚK</u>	53
<u>4.3.2. CESTA K DOKONALOSTI</u>	54
<u>4.4. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO DOKONALÝ MĚŠŤAN</u>	55
<u>4.4.1. DOKONALÝ MUŽ</u>	56
<u>4.4.2. DOKONALÁ ŽENA</u>	56
<u>4.4.3. CESTA K DOKONALOSTI</u>	57
<u>4.5. ZÁVĚR</u>	57
<u>5. BAROKO</u>	61
<u>5.1. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO ČLEN SPOLEČENSKÉ ELITY</u>	62
<u>5.1.1. DOKONALÝ MUŽ</u>	63
<u>5.1.2. DOKONALÁ ŽENA</u>	64
<u>5.1.3. CESTA K DOKONALOSTI</u>	64
<u>5.2. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO ANTIBAROKNÍ IDEÁL</u>	65
<u>5.2.1. LIBERTINSKÝ IDEÁL DOKONALÉHO ČLOVĚKA</u>	65
<u>5.2.2. DOKONALÝ KLASICISTNÍ ČLOVĚK</u>	66
<u>5.2.3. CESTA K DOKONALOSTI</u>	68
<u>5.3. ZÁVĚR</u>	69
<u>6. OSVÍCENSTVÍ</u>	72
<u>6.1. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO OSVÍCENÝ OBČAN</u>	74
<u>6.1.1. DOKONALÝ MUŽ</u>	74
<u>6.1.2. DOKONALÁ ŽENA</u>	75
<u>6.1.3. CESTA K DOKONALOSTI</u>	76
<u>6.2. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO UŠLECHTILÝ DIVOCH</u>	76
<u>6.2.1. DOKONALÁ ŽENA</u>	79
<u>6.2.2. CESTA K DOKONALOSTI</u>	80
<u>6.3. ZÁVĚR</u>	80
<u>7. ZÁVĚR</u>	82
<u>8. RÉSUMÉ</u>	84

1. ÚVOD

Diplomová práce má za cíl podat přehled historických představ o ideálním člověku a jeho vlastnostech. Budeme si všímat nejen příčin konkrétních požadavků v jednotlivých historických obdobích na dokonalého člověka, tj. aktuálních společenských poměrů, ale také k čemu tyto obrazy vedly a jakým způsobem se vyvíjely v následujících obdobích. Práce usiluje o zachycení souvislostí mezi ideály jednotlivých společenských skupin a vnitřní dynamiky společností.

Při rekonstrukci jednotlivých ideálů budeme převážně vycházet z dobové literatury. Chceme odhalit nejen to, co o svém ideálu říkají současníci, ale také to, co tvoří jejich zamlčené předpoklady. Zajímá nás v tomto ohledu jak kontinuita, tak diskontinuita obrazu ideálního člověka v evropské kultuře. Zkoumáme ideál člověka jednak jako výsledek historického vývoje, ale také jako dějnotvorný prvek. V ideálu, o který společnost usiluje se odráží společensko-historická situace a zároveň v něm společnost či její fragment usiluje vytvořit cíl životní cesty i plán, jak k němu dojít. Dokud je v tomto smyslu obraz funkční, nemění se. Proměňuje se tehdy, kdy přestává být zdrojem dynamiky. Diplomová práce zachycuje tento proces.

Druhým důležitým tématem této práce je zkoumání způsobů, jakým v dějinách západoevropské kultury probíhalo formování lidí směrem ke stanovenému ideálu, zda mělo za cíl přiblížit ke stavu dokonalosti co největší počet osob, a nebo zda se týkalo pouze elit.

Otázka po obrazu dokonalého člověka je aktuální zejména v dnešní multikulturní společnosti. Absence obecnějšího ideálu a naopak roztříštěnost představ o dokonalých vlastnostech s velkou pravděpodobností přispívá k relativizaci morálky a obecné konfúzi. Zatímco se zdůrazňují tradice židovsko-křesťanské morálky, v současné společnosti již není žádný jednoznačný ideál zdrojem vnitřní dynamiky.

Naopak jsme v souvislosti s eugenickými tendencemi svědky zásahů, které vzbuzují obavy před překročením hranic lidské přirozenosti.¹ Jsme svědky maximalizace možností bez ohledu na obsah, a to z toho důvodu, že „obsah“ není jasně vymezen. Pokud je tedy něco možné, je to žádoucí. Zásahy nejsou omezené

¹ Viz. Habermas, J.: Budoucnost lidské přirozenosti, FILOSOFIA, Praha 2003.

žádným cílem v podobě dokonalého člověka, ale pouze technickou možností realizace.

Tento přístup maximalizace potencií jako projev moderního přístupu se poprvé objevuje v osvícenství. Tím je tato epocha počátkem desintegrace obrazu dokonalého člověka, který se postupně vytrácí. Právě proto osvícenstvím tato práce končí.

Diplomová práce zahrnuje období od antické společnosti až do 18.století. Věnuje se převážně analýze západoevropské společnosti, jmenovitě Francii a Británii. Vzhledem k rozsáhlosti tématu se budeme zabývat jen nejcharakterističtějšími ideály, které byly v tom kterém období dominantní. Proto se nebudeme věnovat například obrazu správného kontemplativního života, či obrazu dokonalého mnicha.

1.1. HYPOTÉZY:

- 1) Předpokládáme, že obraz dokonalého člověka nebyl v historii lineární a vyvíjel se v závislosti na aktuální společenské situaci.
- 2) Předpokládáme, že představa ideálního člověka významným způsobem ovlivňuje sociální realitu.
- 3) Předpokládáme, že ideál člověka není ani v rámci jedné společnosti ve stejném historickém období shodný pro všechny, ale paralelně vedle sebe existuje několik vzorů diferencujících se od sebe zásadně odlišnými vlastnostmi.

1.2. METODY:

- 1) Analýza primárních textů
- 2) Srovnávání jednotlivých obrazů v rámci jedné historické epochy, srovnávání obrazů v různých historických obdobích
- 3) Indukce vlastností z jednotlivých popisů, stanovení obecných charakteristik
- 4) Dedukce vlastností z obecných popisů společnosti

2. ANTIKA

Prvními nositeli dokonalých vlastností v Evropě byli mýtičtí herojové. Zároveň se v antické kultuře objevují různé koncepce občanských ctností. Jejich vlastnosti byly spjaty s představou role člověka ve společnosti a hodnota člověka byla posuzována podle toho, jak jedinec tyto povinnosti plnil. V obraze dokonalého antického člověka hraje klíčovou roli pojem ctnosti. Právě na vývoji obsahu této kvality budeme demonstrovat rozdíly mezi jednotlivými typy ideálů v antické společnosti. Nejprve se budeme věnovat obrazu mýtického heroje, posléze se budeme zabývat obrazem dokonalého člověka ve vojenských státech jako byla Sparta a v demokratických městských státech athénskému typu.

2.1. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO MÝTICKÝ HEROJ

V úvodu této práce jsme si stanovili jako jeden z cílů sledovat změny popisu dokonalého člověka v dějinách. Kapitola o herojské společnosti by se tak mohla zdát nadbytečná. Herojská společnost, tedy ta, která „existovala“ v době, kdy žili antičtí herojové, přece možná vůbec neexistovala! Nelze tedy v tomto smyslu mluvit o historickém období. Pro nás je nicméně určující, že antičtí herojové, stejně jako jiné mýtické a pohádkové příběhy, fungují jako archetypy a mají určující vliv na utváření morálních norem v klasické antické společnosti.

V herojských dobách, jak se zdá, neexistovalo cítění sociální nespravedlnosti. Každý člen společnosti měl svoje určení, svoji roli, která byla jednou provždy daná, neoddiskutovatelná. Hodnota každého člověka byla odvozena podle toho, jak dobře se zhostil své role a plnění z ní plynoucích povinností.² Ten, kdo správně plnil povinnosti, dosahoval svojí ctnosti, areté. Podle soudobého filozofa Alasdaira Macintyra je ctnost jako nejlepší vlastnost (jinými slovy dokonalost) v herojské společnosti chápána pouze v tomto úzkém smyslu. Proti tomuto závěru ale vystupuje

² „Každý jednatel má přidělenou roli a postavení v rámci jasně vymezeného a pevně daného systému rolí. Hlavními strukturami jsou struktury rodu a domácnosti. (...) Nejde jen o to, že každé postavení má přesně stanoveny povinnosti a výsady. Je tu jasné vědomí toho, jaké jednání splňuje požadavky z toho plynoucí a jaké ne. Neboť to, co se požaduje, jsou činy. Člověk v herojské společnosti je to, co činí.“ Macintyre, A.: Ztráta ctnosti, OIKOYMENH, Praha 2004, str.146.

příběh Héraklea, který si podle mýtu zvolil cestu ctnosti před jednodušší a pohodlnější cestou neřesti. Přitom nikde nebylo specifikováno, v čem by jeho areté měla spočívat, proto ji chápeme v *obecném* smyslu. Podle výkladu areté jako správného plnění svých osobních úkolů by totiž nebylo možné stanovit obecně platný žebříček hodnot a pojem ctnost by byl naplnitelný u každého člověka vždy jiným obsahem.

Příběh Héraklea ukazuje, že vedle konkrétních areté jednotlivých osob (ve smyslu výtečnosti v jistém výkonu) existuje i obecnější chápání areté jako souboru vlastností společných všem lidem, bez ohledu na jejich individuální určení. To by zároveň předpokládalo, že existuje soubor vlastností, který toto „areté člověka“ naplňuje obsahem. Protože jedinými prameny, kterými při studiu morálky této doby disponujeme jsou mýtická vyprávění, budeme hledat kýžené vlastnosti u hrdinů těchto vyprávění - vzorů obyčejných smrtelníků. Studium řeckého panteonu vylučuje možnost, že by roli vzoru mohli hrát antičtí bohové. Jejich vzájemné boje, hašteřivost, pomstychtivost a žárlivost odrážely silnou antropomorfní tendenci. Bohové byli mocní, ale nereprezentovali vzory etického chování. Vztahy k nim měly spíše pragmatický rozměr – lidé se k bohům modlili, když chtěli něčeho dosáhnout, nebo něčemu zabránit.³

Pokud jsme odmítli bohy jako morální vzory, kdo by měl být nositelem žádoucích vlastností, než ti největší z lidí – herojové? Ti stáli na hranici mezi lidmi a bohy. K bohům je přibližovaly jejich schopnosti, zato k lidem vědomí konečnosti. Herojové navíc neměli předem danou roli, neměli přesně daný obsah svého areté. Neměli rozkazovat jako bohové, ani jen poslouchat jako obyčejní lidé. Jediné, čemu herojové podléhali, stejně jako lidé a bohové, byl osud.

Díky svým schopnostem se herojové mohli postavit lidem, mýtickým postavám i bohům. Při hledání svého místa na světě se herojové stávají ochránci lidí a díky svým kvalitám zpodobňují to, k čemu by lidé měli směřovat. Naplněním svého areté a „areté člověka“ dosahovali dokonalosti, pro kterou byli mezi lidmi váženi a uctíváni.

Morální kodexy, které jsou implicitní či explicitní součástí mýtů, mohly vzniknout dvěma způsoby. Buď příběhy, a s nimi i osobnosti herojů odrážely morální hodnoty uznávané v antickém světě, a nebo se do původně strohého příběhu bez

³ Proti homérovským mýtům, které bohy představovaly právě v tomto světle vystoupil velmi ostře Platón, který boha chápe jako něco naprosto dokonalého, co nemůže mít špatné, potažmo lidské vlastnosti.

morálního poselství přidávaly normativy, které měly být jejich prostřednictvím šířeny. Způsob, jakým se morální pravidla do mýtů dostala ale neovlivňuje fakt, že můžeme tato pravidla z příběhů vyčíst a analyzovat je. V obou případech platí, že jejich rozborem můžeme získat mnohé informace týkající se obrazu dokonalého člověka v antice. Z důvodu nedostatku zdrojů budeme vycházet převážně ze sekundární literatury, ale oporu k našim tvrzením budeme mít taktéž v dobových pramenech.

2.1.1. DOKONALÝ MUŽ

V předcházejících odstavcích jsme si řekli proč hledáme v postavách mýtických herojů vlastnosti, které patří obrazu dokonalého člověka v antice. Nyní se dostáváme k vlastní analýze. Otázka zní, jaké konkrétně byly kvality, které činily své nositele úctyhodnými?

Ústřední vlastností herojů byla zdatnost v boji. Jednalo se o nutný požadavek vzhledem k nestabilní politické situaci a častým bojům, které musela každá řecká společnost absolvovat. Heroj typu Héraklea vynikal nadměrnou fyzickou zdatností, která hraničila až s nadpřirozenými schopnostmi. Fyzická zdatnost je u hrdiny doplněna i dalšími kvalitami jako statečnost, odvaha a vytrvalost.

V antickém Řecku byla důležitá příslušnost k určitému státu, a proto byla jednou z vyžadovaných a ceněných vlastností loajalita (ať už vůči státu, rodu, či rodině). Hektor, největší hrdina Trójanů, zemřel při obraně svého města a Odysseus, nejchytřejší z Řeků, nikdy nepřestal toužit po své Ithace.⁴

Důležitým prvkem života antických herojů bylo přátelství. Věrnost přátelům a věrnost přátel byly nutností v boji. Úzké přátelské vztahy souvisí se strukturací antické společnosti podle rodové příslušnosti.⁵

Za velice užitečnou vlastnost se počítá i lstivost. Tou vynikal zejména Odysseus. Je nutné uvědomit si, že dobro a zlo bylo v činech herojů jasně polarizováno z pragmatického hlediska. Dobré bylo všechno, co bylo vhodné pro samotného jedince a jeho národ a zároveň i to, co bylo špatné pro jeho nepřitele. Jevy jako podvody a lsti, které například křesťanská morálka chápe jako obecně

⁴ Kolektiv autorů: Světové mytologie, Orbis, Praha 1973, str. 250.

⁵ „Někdy je přátelství formálně stvrzeno přísahou, na jejímž základě vzniká vzájemné pouto bratrských závazků. Kdo jsou mí přátelé a kdo mí nepřátelé, je vymezeno stejně jednoznačně jako to, kdo patří k mé rodině.“ Macintyre, A.: Ztráta ctnosti, OIKOYMENH, Praha 2004, str.147.

špatné, byly dobré, pokud zasáhly nepřítele. Jinak vyžadovaná čestnost a upřímnost byla limitována naprosto stejným způsobem.

Kromě zdatnosti a lstivosti ale herojský vzor měl mít i intelektuální výši a vzdělání. Héraklés se učil bojové taktice a získal základy ve strategii. Z múzických umění musel absolvovat hodiny zpěvu a hraní na lyru. Neopomenutelnou součástí jeho výchovy byla také studia literatury, astronomie a filozofie.⁶

Většina herojů musela absolvovat složitou cestu nebo plnit těžké úkoly, aby dokázala své kvality. Héraklés prokázal sílu a chytrost při plnění úkolů, které dostal trestem za své šílenství. Odysseus putoval deset let, než se konečně dostal ke břehům své vlasti. Během cesty musel prokázat svou vytrvalost, cílevědomost, neústupnost, sebezapření a oddanost přátelům. Jako vojevůdce vynikl také svojí výřečností. Svým vzdorem vůči nepřejícným bohům dokazoval svoji hrdost a pobití ženichů Pénélope můžeme chápat jako otázku cti.

Jednou z otázek, které se při analýze herojů coby vzorů naskýtají je, zda herojové platili za vzory v každé situaci nebo jestli i oni, stejně jako obyčejní lidé a bohové, byli omylní. Faktem je, že ani oni se nedokázali úplně vyhnout omylům. Nicméně i toto chybování neslo důležitý morální aspekt. Héraklés zůstal hrdinou, přestože povraždil své děti. Poté, co se zbavil svého šílenství totiž svých činů litoval a svoji chybu vykoupil činy. Jeho dokonalost neležela v bezchybnosti! Vůle napravovat své chyby byla chápána také jako dokonalá vlastnost. To, že se člověk chyby dopustil tudíž neznamenal, že se již nemůže stát hrdinou. Stejně jako Héraklés po procitnutí litoval svých chyb a hledal způsob jak je odčinit, každý má tu možnost sám vybojovat svoji cestu za lepším „já“. Herojové tedy v tomto případě nefungovali jako vzory, které je nutno následovat ve špatných činech, ale v tom, že se své chyby snažili napravovat.

2.1.2. DOKONALÁ ŽENA

V předcházejících odstavcích jsme popsali základní schopnosti, kterými se vyznačoval dokonalý muž v herojské společnosti. V následující pasáži se budeme věnovat otázce, jaké postavení zaujímaly v této společnosti ženy. Mohly také být považované za dokonalého *člověka*?

⁶ Graves, R.: Řecké mýty II, Odeon, Praha 1982, str.90.

Pozitivně hodnocené ženy v mýtech nevystupují jako hlavní postavy, ale coby věrné manželky herojů. Ženský prvek v herojské společnosti pozbývá dokonalosti jako samostatné jednotky a je pouze doplňkem muže. O jejich dokonalosti tedy nemůžeme mluvit na stejné úrovni jako o dokonalosti mužů. Hodí se zde spíše výraz areté ženy, ve smyslu dokonalého plnění svých povinností. Obecná dokonalost, jak jsme o ní výše hovořili, byla u ženy nemyslitelná, protože její úloha spočívala pouze v plnění role manželky a matky. Areté ženy je tedy v její věrnosti, oddanosti manželovi a v plodnosti. Všimněme si, že při většině popisů manželek či družek herojů je součástí jejich popisu i to, kolik těmto mužům daly dětí. To, že ženy herojů byly ve většině případů fyzicky krásné bylo samozřejmostí. Herojové byli nejlepší bojovníci, v mnoha případech také králové, a tudíž měli nárok na ty nejkrásnější a nejlépe rostlé ženy. Pokud ale byla manželka neplodná nebo muž potkal jinou ženu, která stejně a nebo lépe uspokojovala jeho potřeby, bylo jeho právem první ženu zapudit.

2.1.3. CESTA K DOKONALOSTI

Doposud jsme rozborem mýtů získali přehled vlastností, které byly považovány za vlastní dokonalému jedinci. Všimli jsme si také několika aspektů morálního citění herojské společnosti. Nyní se budeme věnovat tomu, jakým způsobem se sama společnost snažila přiblížit k dokonalosti ztělesňované herojskými vzory.

Předpokládáme dvě cesty zdokonalování společnosti. Jedna přímá, tj. dědičná, druhá nepřímá, tj. napodobováním vývoje herojů kopírováním jejich výchovy a vzdělání. V následující pasáži budeme zkoumat, jestli byl ten který způsob předávání dokonalých vlastností rozšířený v celé společnosti, nebo se ho účastnily pouze vybrané osoby.

V kapitole o vlastnostech herojů jsme zmínili i vzdělání, kterým prošel Héraklés. Kromě fyzických cvičení musel absolvovat i obory jako nauka o bojové taktice a strategii, múzická umění a literatura, astronomie a filozofie, uměl hrát na lyru a absolvoval hodiny zpěvu. Jeho vzdělání tedy patrně nebylo vedeno výhradně praktickým cílem. U Héraklea můžeme nalézt první odkaz na ideál kalokagathia, způsob vzdělávání, jehož cílem je fyzicky i duševně a zvláště pak mravně zdatný člověk.

Můžeme předpokládat, že vypracovaný všeobecně zaměřený vzdělávací systém má přiblížit široké vrstvy blíže k pomyslné dokonalosti. Otázkou zůstává, jestli byla společnost touto myšlenkou ovlivněna natolik, aby sama tuto cestu podporovala. Kvůli nedostatku informací nejsme schopni s jistotou tvrdit, jestli komplexní vzdělávání bylo v době, kdy vznikaly mýty, opravdu obecně podporované. S velkou pravděpodobností ale ideál kalokagathia uznávaný v období městských států navazuje na ideál dokonalého komplexního vzdělání z doby herojské.

Cestu přes pokrevní linie, která předpokládala přechod jisté dávky dokonalosti z heroje na potomstvo, máme zdokumentovanou lépe – je součástí mýtů samotných. Dobří a uznávaní bojovníci, stejně jako panovníci, měli vždy právo na více žen než ostatní. Sám Héraklés se ve svém životě, jak pozemském tak posléze božském, stýkal s nejkrásnějšími a urozenými ženami. Právě v tom bychom mohli nalézt eugenickou tendenci. Stejně jako ostatní králové měli nárok na ty nejlepší ženy a měli většinou nejvíce dětí, i Héraklés měl obohatit lidstvo o nadprůměrné potomky. Právě proto bylo jeho semeno vzácným a vyhledávaným zbožím. To dokládá příklad dcer krále Thespia.⁷

⁷ Když bylo Héraklovi osmnáct, vydal se zabít kithairónského lva, který pustošil stáda jeho nevlastního otce, krále Amfitryóna, a sousedního krále Thespia. Král Thespis, který měl se svojí ženou padesát dcer se obával, že by pro ně nenašel vhodného ženicha, a tak se rozhodl, že každá bude mít dítě s Héraklem. Kromě jediné, která se stala kněžkou a zůstala pannou až do smrti, oplodnil Héraklés všechny ženy. Ne náhodou se jednalo pouze o potomky mužského pohlaví. Celkem jich bylo 51.

2.1.4. ZÁVĚR

Na závěr kapitoly shrneme k jakým výsledkům jsme se dopátrali a pokusíme se předložit další hypotézy týkající se vlivu obrazu dokonalého jedince herojské společnosti na následujícího období. Při tvorbě tabulek o mýtické společnosti budeme vycházet ze sekundárních zdrojů.

V kapitole o herojské společnosti jsme nejprve identifikovali mýtické heroje jako zdroj informací pro hledání obrazu dokonalého jedince. Jejich rozbořením jsme pak získali jednotlivé vlastnosti, které byly pro představu dokonalého člověka určující. Věnovali jsme se také postavení ženy v souvislosti s hledáním definice dokonalé osoby a učinili jsme poznámku o rozdílném vnímání dobra a zla v tehdejší a dnešní morální filozofii.

Celý oddíl přehledně shrnuje následující tabulka:

VZOR DOKONALÉHO ČLOVĚKA	KVALITY
antický heroj	zdatnost, statečnost, odvaha, vytrvalost
	loajalita k rodině, rodu, státu
	přátelství
	inteligence, lstivost
	vzdělanost

ŽENA	KVALITY
manželka, matka	věrnost, oddanost manželovi
	plodnost

Dále jsme rozdělili dva možné způsoby, jakým se mohly přenášet vlastnosti herojů na obyvatele. Vzhledem k nedostatku informací o dobové společnosti nejsme s to určit, do jaké míry výchovný systém následoval vzoru vzdělávání herojů a zda vůbec nějaký obecný výchovný model existoval. Co se týče druhého, přímého způsobu šíření dokonalých vlastností ve společnosti, o jeho široké podpoře se dozvídáme už v samotných mýtech.

Z uměleckého vyobrazování mýtických příběhů na keramice, chrámech a jiných prostorách a z písemných pramenů soudíme, že tyto bájně příběhy byly v životech antických Řeků přítomné. V jednotlivých městských státech se popularitě těšili různí herojové ve větší či menší míře. Nabízí se tedy myšlenka, že kult určité osoby, se kterou jsou spojeny určité vlastnosti, může společnost ovlivňovat ve smyslu uznávaných hodnot. Příkladem může být fakt, že nejvíce oslavovaným herojem ve Spartě byl spíše fyzicky vynikající Héraklés, než intelektuálně laděný Odysseus. Z druhé strany, náboženští a političtí vůdcové tak měli v rukou určitý způsob, jak oslavováním toho kterého heroje ovlivňovat společnost z vedoucí pozice.

2.2. SPARTSKÝ A ATHÉNSKÝ TYP DOKONALÉHO ČLOVĚKA

V předcházející kapitole jsme se věnovali obrazu dokonalého člověka v období herojské společnosti. Tato doba je důležitá pro pochopení obrazu dokonalého člověka v pozdějších obdobích. Pokusme se nyní rekonstruovat obraz dokonalého jedince, respektive zjistit jaké byly jeho kvality v období městských států.

Pramenem pro naše hledání vlastností, které definují obraz dokonalosti, budou i v tomto období mýtičtí herojové, nově i písemná díla antických myslitelů. Soubor znalostí a zdatností určujících dokonalost můžeme vyčíst i z propracovaného způsobu vzdělávání a výchovy. Postupně si ukážeme, že antický ideál dokonalého člověka disponuje jak vysokou úrovní intelektuálních schopností a znalostí, tak zdatností fyzickou. Spojením těchto dvou aspektů by měl vzniknout i morálně silný jedinec. Zlo a špatnost je totiž chápáno jako nevědomost či neznalost. Vzděláním a výchovou člověk dosahuje i morální velikosti.

Řekové harmonii těla a ducha nazývali *kalokagathía*. Termín (z řec.*kalos*, krásný, *agathos*, dobrý) původně označoval aristokratický ideál. *Agathos* znamenal dobrý, tj. urozený původ.⁸ Později se ale jeho význam posunul a začal označovat jakousi „strategii“ fyzického a duševního zdokonalování s cílem rozvinout v člověku zejména morální sílu a touhu po ctnosti.

V rámci uznávaného ideálu *kalokagathía* můžeme rozeznávat dva typy dokonalého jedince. První se vyznačuje větším důrazem na rozvíjení fyzické obratnosti a bojové zdatnosti. Tento typ dokonalého jedince nazveme spartský,

⁸ Encyklopedie antiky, Academia, Praha 1973, str.284.

jelikož právě v tomto městském státě se kladl důraz zejména na fyzickou přípravu obyvatel. U druhého typu je analogicky kladen větší důraz na duševní vzdělání. Tento typ hrdiny nazveme athénský.

V obou případech se pokusíme sestavit obraz dokonalého jedince platného pro danou společnost, a také si položíme otázku, do jaké míry se obraz dokonalého člověka prolínal s tvarováním společnosti. Při sestavování obrazu dokonalého člověka budeme vycházet ze sekundární literatury a z prací Aristotela, Platóna či Théofrasta.

2.2.1. SPARTSKÝ TYP DOKONALÉHO ČLOVĚKA

Prvním typem obrazu dokonalého člověka, kterým se budeme zabývat je ideál spartský. Podle toho, na co se zaměřovalo vzdělávání mládeže sestavíme žebříček hodnot, který doplní ideál člověka, který jsme sestavili z profilů herojů.

2.2.1.1. DOKONALÝ MUŽ JAKO SPARTSKÝ BOJOVNÍK

Spartský typ dokonalého člověka je primárně zaměřený na fyzickou přípravu. Je to zřejmé z organizace výchovy, kde dominuje fyzická zátěž a cvičení. To vyplývá z vojenského charakteru státu. Kondiční trénink a cvičení v boji zabíralo většinu dne řadového Sparťana i Sparťanky. Dalším ukazatelem této orientace je také uctívání Héraklea jako hlavního heroje. Ten byl oslavován zejména jako nejsilnější a obecně nejlepší bojovník.

Jednou z nejdůležitějších vlastností byla rovněž loajalita vůči státu. Organizovaná výchova mužů měla za cíl formovat osoby podle potřeb státu a zároveň oslabit vliv rodiny a upevnit tak v lidech jejich oddanost národu. Podobné tendence ve výchově se objevují i v totalitárních zřízeních v moderní době. Ať už se jedná o nacistické Hitlerjugend nebo KOMSOMOL, cílem těchto organizací bylo lépe ovládnout mládež tím, že stát převzal část výchovy z rodičů na sebe. Dá se předpokládat, že kdyby ve Spartě fungoval klasický model rodiny, nebylo by možné státní zřízení udržet. Kromě přímého budování vztahu ke státu skrze výchovu musel každý Sparťan umět nazpaměť odcitovat zákony.

Tvrdý výcvik, chatrné vybavení a časté bojové výpravy měly v mužích vypěstovat odolnost a tvrdost. I zde se projevuje utilitární polarizace dobrého a zlého.

Chlapci byli například přímo vedeni k tomu, aby si přilepšovali krádežemi. Ti, kteří při nich byli chyceni pak byli ještě potrestáni naopak ti, kteří přistiženi nebyli, dostávali pochvalu. Krádeže, podvody a lsti byly naprosto regulérními prostředky jak dosáhnout svých cílů.

2.2.1.2. DOKONALÁ ŽENA

Obraz dokonalého jedince se i ve Spartě vyhýbá ženskému pohlaví, zaznamenáváme nicméně jistý posun. Nelze hovořit pouze o areté ženy, jako spíš o areté Spartanky. To zahrnovalo jednak správné plnění role manželky a matky, ale i bojovnice. Z toho vyplývá, že žena už nebyla chápána pouze jako doplněk muže, ale zčásti už také jako samostatná jednotka, se kterou se počítalo při obraně města. Ženy musely absolvovat podobná fyzická cvičení jako muži a dokonce s nimi i závodily. Oproti ženám v jiných obcích měly poměrně volné postavení. Můžeme předpokládat, že spartské ženy měly být zčásti nositelkami typických mužských vlastností, jako byla zdatnost v boji, odvaha a tvrdost.

2.2.1.3. CESTA K DOKONALOSTI

Cestou k dokonalému jedinci byla ve Spartě tvrdá výchova. Ta byla organizovaná státem už od nejranějších období lidského života. Sparta byla také jedním z prvních praktikantů eugenických zásahů. Slabá a nemocná novorozeňata byla shozena ze skály nebo zanechána napospas divé zvěři v pohoří Táygetos⁹. Prvním sítem výběru obyvatelstva tedy prošli jen zdraví novorozenci.

Chlapci byli v sedmi letech odebráni rodinám a vychováni společně s ostatními pod státním dozorem. Až do osmnácti let prošli třemi stupni na společenského žebříčku. Jakákoliv neposlušnost či nepřesnost při vykonávání úkolu se tvrdě trestala. Každý detail jako strohý oděv adeptů, rákosové rohože místo lůžka a povinné koupele v chladném *Eurótu*, měly za cíl zvýšit odolnost chlapců. Dalším eugenickým prvkem bylo jarní mrskání vybraných mládenců před oltářem Artemidy. Ritus měl zaručit omlazení přírody. Mrskaní chlapci při procesu nesměli dát najevo bolest, a tak se stávalo, že někteří při této jarní tradici i zemřeli.¹⁰ Ten, kdo nedokázal

⁹ Tamtéž, str. 684.

¹⁰ Tamtéž, str. 684.

za takových podmínek udržet krok s ostatními, se nedožil dospělosti. Společnost se tak zbavovala méněcenných jedinců.

Muži byli počítáni za plnoleté od třiceti. Po dosažení tohoto věku se stali plnoprávními občany a teprve poté mohli založit vlastní rodinu. Právo rozmnožovat se měli až poté, co prošli selektivním procesem a prokázali tak svoji hodnotu.

Spartská společnost si, jak vidíme, mnoha způsoby zajišťovala zejména fyzicky zdatné a zdravé jedince, se kterými mohla počítat v boji. Postižení, nemocní a jinými způsoby znehodnocení Sparťané a Sparťanky byli eliminováni.

Z předchozího popisu vyplývá, že spartský systém výchovy a vzdělávání měl za cíl vytvořit fyzicky a mravně silného jedince. Mravný člověk je ten, kdo oplývá ctnostmi. Ctnost znamenala v antické Spartě zejména loajalitu státu (absolutní poslušnost vedení a požadavek znát spartské zákony). Ve své cestě za představou dokonale fungující společnosti založené na správně zformovaném člověku neváhala Sparta používat i uměle selektivní procesy.

2.2.1.4. PLATÓNOVA CESTA K DOKONALÉMU ČLOVĚKU

Ke spartskému systému přirovnáváme i Platónovu ideální společnost jednak proto, že fyzická cvičení jsou i zde základem veškeré výchovy, a také kvůli absolutní nadvládě státu nad jedincem. Celá společnost je jasně definovaná a organizovaná do společenských skupin. Z nich nejvýše postavená je elitní vrstva strážců – filozofů. Ti mají díky své moudrosti právo řídit ostatní členy společnosti. I v případě Platóna se o vlastnostech dokonalého člověka dovídáme z popisu výchovy.

Příslušníci nejvyšší kasty - muži i ženy - museli vynikat jak ve fyzických cvičeních, tak v uměních múzických. Absolvovali cvičení a výuku společně. Při gymnastice měly ženy stejně jako jejich mužské protějšky provozovat cvičení bez oblečení. Múzická umění znamenají zejména psaní, čtení, počty a hudbu.¹¹

11 Už od raného dětství měly být dětem vykládány různé báchorky, aby se potomci touto nenásilnou formou vzdělávali ještě před tím, než nabyli gramotnosti. Nicméně výběr příběhů byl velmi důležitý! Například homérovské básnické vyjádření nebylo vhodné pro výchovu mladých strážců. Stejně tak ani drama nebylo dobrým médiem pro vedení ke ctnostem. Přehnané vykreslování strachu, hrůz podzemního světa, bédování a hořekování, stejně jako pronikavý smích, byly nevhodné prvky. Jediný přijatelný styl byl narativní, obsahově uměřený, plný pravdy a moudrosti. Jednoduše řečeno, hodnota umění se odvíjela od jeho výchovného působení v souladu s Platónovými závěry.

Důležitou otázkou byl pro Platóna způsob, jakým chtěl podpořit zdravý růst své společnosti. Dokonalé bytosti, jak byl Platón přesvědčen, mohly vzejít pouze ze spojení těch nejlepších svého druhu. Tak vznikl první promyšlený eugenický plán – nejlepší muži měli být spojeni s nejlepšími ženami a jejich potomstvo mělo být základem nového dokonalého společenství.

Platón koncipoval Republiku nikoli jako ideální stát, ale byl přesvědčen, že je možné tuto společnost vytvořit. Proto se věnoval i detailům, které měly zajistit funkčnost systému. Jelikož jedním ze základů zdravé společnosti byla kontrola porodnosti a kontrola kvality novorozenců, u členů nejvyšší kasty, kde se očekávali nejvyšší potomci musely být ženy společné. Pouze v určitém období měly být slaveny jakési “kolektivní sňatky“ pečlivě vybíraných jedinců. Děti byly potomky celé společnosti a o jejich výchovu se staral stát. Nemocní a slabí potomci byli utraceni.

Jedinec se může dostat do nejvyšší třídy Platónovy společnosti na základě svých přirozených schopností. Záleží na správcích, aby každému přiřadili takové společenské postavení, které zaslouží, nesmí se tak dít podle příbuzenských svazků.¹² Je nutno si uvědomit, že požadované schopnosti byly jasně definované jak na úrovni genetické, tak vědomostní. Udržování kontroly nad rozmnožováním a výchovou je jedním ze základních pilířů Platónova ideálního státu.

Ke zdravému stavu obyvatelstva dopomáhal životní styl zaručený gymnastikou a správným stravováním a medicínou. Lékařství bylo vhodné pouze pro momentálně ohrožené tělo. Prodlužování života nevyléčitelně nemocného nebo léčení celkově slabého jedince bylo pro čistotu společnosti škodlivé.

Pro udržení stability Platónovy společnosti bylo nutnou podmínkou zrušení soukromého majetku a revoluce v pojetí rodiny. Strážci-filozofové a jejich pomocníci Bojovníci měli žít společně, nikdo neměl mít ve svém vlastnictví žádné peníze, půdu ani obydlí.

¹² Platón: Ústava, 415d.

2.2.2. ATHÉNSKÝ TYP DOKONALÉHO ČLOVĚKA

Jak už bylo řečeno, na rozdíl od vojenské Sparty byl v Athénách kladen důraz více na intelektuální stránku osobnosti. Dokonalý, ctnostný člověk je ten, který je rozumný, vzdělaný a mravný.¹³

V demokratickém duchu Athén vzniklo vhodné prostředí pro rozvádění úvah a sepisování filozoficko-politických spisů. Na rozdíl od našeho rozboru spartských hodnot se tak v oddílu pojednávajícím o Athénách můžeme při našem hledání vlastností dokonalého člověka opřít o dobové spisy a nemusíme vycházet pouze z popisu výchovného systému v sekundárních zdrojích.

V pátém století se stále udržoval kult mýtických herojů a herojská literatura je základním morálním spisem; přesto už začínají vyplouvat na povrch jisté inkonsistence mezi rodovým právem prezentovaným v mýtech (krevní msta), a mezi právem, které vykonávala polis.¹⁴

2.2.2.1. DOKONALÝ MUŽ

Athénští myslitelé se snažili nalézt své vlastní morální teorie a původní jednotné vzory se rozpadly podle různých definic ctností. Na relativitu ctností poukazovali sofisté, kteří upozornili na to, že spravedlnost je jinak chápána v Athénách a jinak v jiných městských státech. Jednotlivec podle Protágora není schopen určit, co je spravedlivé, to přísluší pouze obci. Rychle se měnící athénské zákony se ale dostávají s touto teorií do rozporu, což vede sofisty k závěru, že nomos, zákon, je nepřátelský k fysis, původnímu přirozenému stavu. Proto je vhodné mimo obec poslouchat svoji přirozenost. Tím se sofisté dostávají do sporu se svými předcházejícími závěry. Co se týče dokonalých vlastností, za jednu z hlavních ctností považují úspěch.

Vytrvalý kritik sofistů Sokrates uznává čtyři základní ctnosti: uměřenost, statečnost, moudrost a spravedlnost. Jeho základním předpokladem je, že to, co je

¹³ „Lidskou ctností pak rozumíme nikoli zdatnost tělesnou, nýbrž duševní; a blažeností míníme činnost duševní.“ Etika Nicomachova, 1102a15.

¹⁴ Nejvíce demonstrativní rozpory byly znázorněny v dramatech, konkrétně v tragédiích. (např. Sofoklova Antigona, Oresteia)

dobré, je ctnostné. Každý člověk podle Sokrata usiluje o dobro a tím zároveň i o ctnost. V případě, že jedinec ví, v čem tkví pravé a ne pouze zdánlivé dobro, nemůže než jednat ctnostně. Pravé dobro určí na základě vědomostí, které nabude sokratovským rozhovorem. Každý je pak schopen určit co je dobré, a tudíž ctnostné.

O Platónovi jsme již hovořili v souvislosti s totalitárními rysy jeho utopie. Nyní si všimneme rozumově-vědomostního charakteru jeho vymezení ctnosti, která jej nepominutelně svazuje s athénskou tradicí. Platón nahlíží dokonalé vlastnosti jako činnosti, ke kterým v konkrétní situaci vybízí rozum. Ve chvíli, kdy je člověk ohrožen, rozum ho vede ke statečnosti, *andreia*. Člověk rozumný a vzdělaný v matematice a dialektice rozpozná v čem spočívá spravedlnost o sobě, krása o sobě a idea Dobra, a udržuje si tím moudrost, *sofia*. Rozum také vybízí člověka k omezení tělesných žádostí, *sófrsyné*, a zároveň každé složce duše spravedlivě přiděluje specifickou funkci, je nositelem ctnosti *dikaiosyné*. Ten, kdo se tedy nechá vést rozumem a svými vědomostmi, jedná ctnostně. Z výše uvedeného vyplývá hluboká souvislost učitelnosti dobra s vymezením ctnosti a povahou dokonalého jedince. Naopak zaráží nesoulad otevřeného charakteru Sókratovské výchovy a uzavřenost Platónova systému dokonalého státu. Dvojitý charakter Platónovy nauky nicméně může být pochopen jako dynamický prvek, který zasahuje jak do modelu, který jsme nazvali Spartský, tak do modelu Athénského.

Pro Aristotela je dokonalým člověkem člověk blažený. Blaženosti pak dosáhne ten, kdo žije ctnostně. Aristoteles rozlišuje dva druhy ctností: ctnosti rozumové, které se osvojují učením (učitelnost dobra), a ctnosti morální, které lze získat pouze pravidelným návykem.

Mezi ctnosti rozumové patří umění, vědění, moudrost, chápání, rozvážnost a rozumnost. Ty se získávají učením. Ctnosti charakterové, jako je štědrost, uměřenost, velkorysost, čestnost, pravdivost, spravedlnost a statečnost se upevňují výchovou a pravidelným uplatňováním. Tím se ale Aristoteles dostává do bludného kruhu, kdy pro ctnostné chování již znalost ctnosti předpokládá; tu ale získává teprve samotným jednáním. Z kruhu se Aristoteles dostává zdůrazněním, že člověk se stane ctnostným v momentě, kdy přijme tyto ctnosti za své, sám nahlédne to, co je dobré a dosáhne tak mravní autonomie. Do té doby lze podle Aristotela mluvit pouze o jistých předpokladech k ctnostnému jednání. Uplatňování vlastního úsudku tak představuje klíčový rozdíl mezi přirozenou dispozicí a jí odpovídající ctností. Prakticky pak ctnostný člověk hledá rozumem střed mezi dvěma extrémy.

Ctnosti podle Aristotela závisí na výchově, vzdělání a praxi.¹⁵ Možná kvůli tomu předpokládá, že nabýt ctnosti lze pouze v rámci společnosti. Blaženost je tedy nedosažitelná pro otroky, barbary a ty, kdo nemají polis. Aristoteles ale nepromýšlí ani možnost pro ty, kdo o svoji polis přijdou a nebo naopak ji vybudují.

Nechceme zůstat u výčtu ctností v jednotlivých filozofických spisech, jejich uvedení mělo pouze ilustrativní charakter a souvisí s tím, že dalekosáhle ovlivnily pozdější chápání dokonalosti jedince i společnosti. Kromě filozofických spisů máme k dispozici i další zdroje, které se věnují výčtu ctností. Jedním z děl, které získalo slávu a stalo se jakousi učebnicí etikety už v antice, jsou Théofrastovy Povahopisy. Théofrastos vychází z představy nejlepšího člověka a srovnává ho s Athéňany. Ve svém díle nevyjmenovává kvality, ale naopak odsuzuje jejich neřesti. Jejich negací můžeme vyvodit, které vlastnosti jsou považovány za ty správné.

Nejlepší člověk by měl být podle Théofrasta přímý, pravdomluvný, vychovaný a vzdělaný jedinec. Příčinou nevhodného chování je podle něj ve většině případů špatné a nebo žádné vzdělání. To má za následek takové prohřešky jako je mnohomluvnost a nebo mravní otupělost.

Théofrastos se nesnaží ctnosti definovat a jeho cílem není ani obhajoba morálky ani objasnění způsobu, jakým člověk má rozeznat, co je ctnostné a co nikoli. Na rozdíl od myslitelů, jejichž závěry jsme prezentovali v předcházejících odstavcích se omezuje na prosté výčty toho, co se ve společnosti hodí a co naopak není společensky vhodné. Ve svém hodnocení je velice konkrétní a zachází do pozoruhodných podrobností.¹⁶ Athénská společnost tedy disponovala precizně vymezenou představou, jak by měl dokonalý člověk vypadat.

¹⁵ „Každý člověk soudí správně o tom, co ví, a toho jest dobrým soudcem. O jednotlivé věci tedy soudí vzdělaný odborník, obecně pak nejlépe soudí ten, kdo jest vzdělán ve všem. Proto se mladík nehodí za posluchače o nauce politické; nemá totiž ještě zkušenosti v životních činnostech; avšak úvahy od nich vycházejí a jich se týkají.“ Aristoteles: Etika Nicomachova, 1095a.

¹⁶ např. neotesanec se vyznačuje tím, že si jde pro jídlo přímo do spižírny a zapijí ho neředěným vínem, dále si například zpívá v lázních a do podrážek si natlouká cvočky. Theofrastos: Povahopisy, Ikar, Praha 2000, str.17.

2.2.2.2. DOKONALÁ ŽENA

Postavení ženy v Athénách nedovoluje, abychom o ní uvažovali jako o potenciálně dokonalé bytosti. Ženy neměly vzdělání a neměly právo volit ani účastnit se olympijských her. To je celkově izolovalo od společenského dění a předurčovalo je k životu v rodině. Kromě krásy, oddanosti, věrnosti, pokory a plodnosti se u nich uznávala jako kvalita zejména uměřenost.

2.2.2.3. CESTA K DOKONALOSTI

Výchova a vzdělávání byly v Athénách velice propracované. V polis existovala síť soukromých škol, které navštěvovali pouze chlapci, a to až od sedmi let. Studenti praktikovali gymnastiku a múzická umění. V raném věku se učili číst, psát a počítat (od čtvrtého století př.n.l. patřilo mezi základní vyučovací „předměty“ i kreslení), od dvanácti let pak hráli na hudební nástroj, zpívali a tančili. Múzická umění byla vyučována v době oddechu (řecky *scholé* – odkud „škola“) mezi fyzickým cvičením.¹⁷

Pro výše postavené mladé muže se otvírala možnost studií na gymnáziích. Zde měli možnost poslouchat přednášky filozofů, sofistů a rétorů a měli přístup k novým oborům jako byla politika, rétorika, geometrie nebo astronomie.

Můžeme vidět ideál kalokagathia uváděný do praxe par excellence. Určený byl ale pouze mužům. To odpovídá také tomu, že ženy neměly samostatnou společenskou pozici. Dívky zůstávaly doma a učily se domácím pracím, zpěvu a tanci. Měly tak být připraveny pro svoji roli manželky, matky a pečovatelky o domov.

Co se týče druhé cesty přiblížení společnosti k dokonalosti, nelze doložit nic o tom, že by byli výteční lidé povzbuzováni k tomu, aby měli více potomků než ostatní. Neplodnost u žen sice byla považována za nedostatek, nebyla ale automaticky důvodem k zapuzení manželky.

¹⁷ Encyklopedie antiky, Academia, Praha 1973, str.684.

2.2.3. ZÁVĚR

V kapitole o antické společnosti jsme popisovali dva státy, a to Spartu a Athény. V každém z nich jsme sledovali odlišné představy o obrazu dokonalého člověka a zároveň i odlišné způsoby, jak rozšířit uznávané vlastnosti ve společnosti. Vzdělání, vědomosti a fyzická kondice jsou základními charakteristikami oceňovanými v obou dvou státech. V antice jsou totiž vědomosti chápány jako předpoklady k mravnému životu. Výchova praktikovaná v těchto městských státech se však liší důrazem na rozdílnou složku kalokagathia.

Kromě získávání vědomostí a fyzického cvičení se mladí lidé vyučovali také občanské výchově. I ve vojenském státě jako byla Sparta musel každý člověk znát zákony své země. Síla antických městských států závisela na loajalitě občanů. Autorita státu nesměla být ohrožena. Jeden z nejslavnějších athénských filozofů– Sokrates - volí raději dobrovolnou smrt, než aby svým útekem ponížil zákony své země.¹⁸

SPARTA				
ideál dokonalého muže	vlastnosti		ideál ženy	vlastnosti
bojovník Spartan	zdatnost		Spartanka	zdatnost
	odolnost			plodnost
	tvrdost			tvrdost
	loajalita státu			loajalita státu
	lživost			
	vzdělanost			vzdělanost

ATHÉNY		
vzor		vlastnosti

¹⁸ „...uznávám za dobré zde seděti a za spravedlivé zůstat a podstoupit trest, který poručí neboť , u psa, tyhle svaly a ty kosti by byly, myslím, už dávno buď v Megaře nebo v Boiótii, kam by byly zaneseny míněním o tom, co je nejlepší, kdybych si nebyl myslil, že spravedlivější a krásnější než utíkání a prchání je učinit obci zadost a podstoupiti trest, kterýkoli ona stanoví.“ Platón: Faidón, I, 98e.

občan		
	sofisté	úspěch
	Sokrates/Platón	uměřenost, statečnost, moudrost, spravedlnost
	Théofrastos	vzdělanost, přímost, pravdomluvnost, vychovanost
	Aristoteles	štedrost, uměřenost, velkorysost, čestnost, pravdivost, spravedlnost, statečnost umění, vědění, moudrost, chápání, rozvážnost, rozumnost

ATHÉNY	
vzor ženy	vlastnosti
Athéňanka	věrnost
	oddanost
	pokora
	uměřenost
	plodnost

Rozdíl ve výchově mezi Spartou a Athénami můžeme vidět v několika aspektech. Zatímco ve Spartě byly ženy a muži vychováváni společně, v Athénách bylo vzdělání určeno pouze mužům. V oddělené výchově vidíme opačnou tendenci, než ve Spartě a v Platónově Republice. Tam jsme viděli snahu oslabit roli tradiční rodiny jako i tradičního rozdělení společenských rolí muže a ženy. Rozrušení přirozeného řádu a jeho nahrazení řádu užitečnosti a rozumu je společným rysem utopí, sledujeme je i v silně centralizovaném spartském státním zřízení.

Rozdíl je i v cíli fyzické přípravy. Účel cvičení byl ve Spartě jasně stanoven přípravou na boj, v Athénách můžeme hovořit o gymnastice také jako o cestě k rozvoji tělesné schránky.

Představa dokonalého jedince je u studovaných městských států silně propojena s představou dokonalého společenství. Antické státy byly poměrně jednoznačně nakloněny eugenickým praktikám. K dosažení ideální společnosti často neváhaly sáhnout k fyzické likvidaci méněcenných jedinců.

Ačkoli měly oba městské státy stejné cíle – vychovat plnohodnotného občana – jeden z nich se v této otázce angažoval výraznějším způsobem. Zatímco Athény postupovaly ke své představě fungující společnosti na bázi všestranného jedince metodou výchovy a vzdělávání; peloponéský stát neváhal vstoupit do výběru jedinců i eliminací slabších osob a rozmnožování umožňoval pouze těm, kteří plnili dané podmínky (např. dosažení určitého věku, absolvování výcviku, atd.)

3. STŘEDOVĚK

Obraz dokonalého člověka se v průběhu devíti staletí označovaných za středověk několikrát proměnil. Přibližně do devátého století reprezentuje nejlepšího muže mocný vojevůdce nebo panovník. Rostoucí vliv feudální šlechty ale uvrhne země do nejistoty a bída poddaných se projeví mimo jiné v masivním rozšíření křesťanství a zejména eschatologie. Za vzory dokonalosti klade církve svaté a mučedníky. Se svatými válkami vzniká nový šlechtický idol - rytíř, který s mečem v ruce bojuje za království Boží na zemi. Na konci válek se objevuje další společenská skupina – měšťanstvo. Královská města bohatnou díky privilegiím a král získává v buržoazii oporu před mocnou šlechtou. Ta reaguje na konkurenci vytvořením nové kultury, kurtoazie.

V následující kapitole se budeme věnovat všem pěti zmíněným ideálům a pokusíme se stanovit jakými vlastnostmi a schopnostmi se od sebe odlišovaly, a které je naopak spojovaly. Vzhledem k omezené možnosti studia v primárních pramenech se budeme opírat také o sekundární zdroje.

Období před svatými válkami:

3.1. KRÁL JAKO VZOR DOKONALÉHO MUŽE

V období raného středověku, tedy zhruba do devátého století byla západní Evropa místem permanentních bojů. Zachování společnosti tedy bylo závislé na své vojenské zdatnosti a vyspělosti. Oslavovanými jedinci a zároveň obrazy dokonalých mužů byli úspěšní vojevůdci, kteří, pokud nebyli králové, byli za ně v pozdějších dobách považováni.

V postavě vojevůdce - krále můžeme vidět pokračování kultu antických herojů. Ti se vyznačovali nejen výjimečnou fyzickou zdatností a inteligencí, ale také státotvornou autoritou. Herojové fungovali jako ochránci, osvoboditelé a posléze i vladaři.¹⁹

¹⁹ Například druhý nemanželský a smrtelný syn Dia, Perseus, osvobodil stát od tyрана a posléze se stává sám králem. Théseus, syn Poseidóna a osvoboditel Athén od tyranské vlády krétského Mínoa, se také stává panovníkem. Naprosto zřetelné propojení herojských kvalit s vůdcovskou pozicí je také v případě Odyssea.

V následující kapitole budeme analyzovat vlastnosti nejvýznamnějších raně středověkých králů a všimneme si, které kvality oproti obrazu antického dokonalého člověka zmizely a které ve středověku naopak přibyly. V tomto oddílu budeme vycházet ze sekundárních zdrojů.

3.1.1. DOKONALÝ MUŽ

Jednou z nejvýraznějších postav v raně středověkých evropských dějinách je britský „král“ Artuš z pátého století. S největší pravděpodobností se ve skutečnosti nejednalo o panovníka, ale o úspěšného vojevůdce. Legenda o rytířích kulatého stolu, kde byl Artuš popisován jako moudrý a chrabrý král, vznikla až ve dvanáctém století.²⁰ V různých obdobích přibývaly jeho další charakteristiky, které byly důležité pro tu kterou dobu.

Nejstarší prameny se sice neshodují v tom, kdo Artuš vlastně byl, ale všechny shodně uvádí, že byl tvrdým a silným panovníkem. V *Historia Brittonum*, kronice mnicha Nennia z devátého století, je Artuš vojevůdce, *dux bellorum*, bojujícím po boku králů Britů. Nennius jmenuje dvanáct Artušových vítězných bitev.²¹ Další konkrétní informaci, kterou o jeho výjimečnosti nalézáme je, že v jediné bitvě pobil jen jednou rukou 960 mužů. Z těchto charakteristik vyplývá, že pro raný středověk zůstávají nejdůležitějšími vlastnostmi síla a statečnost. To potvrzuje i další vzor raně středověkého panovníka - franský král Chlodvík. Ten byl též znám především svou krutostí vůči nepřátelům, silou a statečností.

Otázka, jestli v této době byla za důležitou charakteristiku považována zbožnost je sporná. Přestože některé zdroje uvádí, že Artuš byl křesťan, předpokládá se, že vzhledem k tomu, že autory kronik byli většinou mnichové, jednalo se o agitační desinformaci.²² Stejně tak Chlodvík, který se nechal jako první franský král pokřtít tak možná učinil ze zjištěných důvodů.

²⁰ Geoffrey of Monmouth: *Historia Regnum Britannie*; Wace: *Roman de Brut*.

²¹ Haskell, M: Arthur, King of Britain. <http://www-personal.umich.edu/~merrie/Arthur/arthur.html> (10.7.2007); King Arthur A Man for the Ages - Was Arthur a king or just a battle commander? <http://www.geocities.com/CapitolHil/4186/Arthur/htmlpages/kingarthurfaq1.html> (10.7.2007); Britannia History - Early reference to a Real Arthur. <http://britannia.com/history/arthur/karef.html> (10.7.2007).

²² *Annales Cambriae* uvádí, že v bitvě u Badonu nosil Artuš na ramenou tři dny a tři noci kříž Ježíše Krista, a díky tomu Britonové vyhráli. Podle historiků se ale s největší pravděpodobností jednalo pouze o část výzbroje. Britannia History - Early reference to a Real Arthur. <http://britannia.com/history/arthur/karef.html> (10.7.2007).

Obraz dokonalého člověka se ve středověku výrazně proměnil. Z antického ideálu kalokagathia se dochovala pouze složka fyzická. Múzická umění, stejně jako znalost psaní a čtení byla s největší pravděpodobností považována za zbytečná. Hlavním posláním panovníka byl boj. Vyjádřením jeho moci bylo území, které ovládal. Úkolem krále tedy bylo dobýt co největší území a pobít co nejvíce nepřátele.

Další rozdíl mezi antickým a středověkým vzorem je, že antičtí herojové byli nejdříve heroji a pak teprve panovníky. To znamená, že politická moc byla jakýmsi vyvrcholením jejich „kariéry“. Zatímco Hérakles měl v sobě část svého otce – boha i predispozice pro to, aby byl kvalitním panovníkem, musel si nejprve projít svoji cestu. Oproti tomu jsou středověcí králové do významné pozice narozeni. Byli nejdříve v čele národů a svoji pozici toliko stvrzovali svými činy. Hlavními kvalitami raně středověkého panovníka byla tvrdost, odvaha, neústupnost a hrdost.

Jistý průlom v tomto směru představuje panování prvního „osvíceného“ francouzského krále Karla Velikého. Vstřícnější přístup ke vzdělanosti pramenil z rozhodnutí opět dosáhnout kultury antické společnosti s celou její slávou. Podle slov jeho životopisce Eginharda se Karel sám zabýval studiem cizích jazyků a v latině byl schopen se vyjadřovat stejně plynule jako v rodném jazyce. Dalšími obory, ve kterých se panovník vzdělával byla gramatika, rétorika, dialektika a astronomie. V každém případě se ale nejednalo o hluboké znalosti, protože byl celý život negramotný a proslul především jako udatný bojovník a dobyvatel.

3.1.2. DOKONALÁ ŽENA

V období raného středověku je žena stejně jako v herojské společnosti uznávána pouze ve spojitosti s mužem. Žena není chápána jako osoba, která by mohla dosáhnout dokonalosti, je pouze doplňkem muže. Nemůže tedy dosáhnout areté člověka, ale pouze areté ženy, která spočívá v plnění role manželky a matky. Dokonalá žena musí mít rodokmen a aristokratické vystupování, má být cudná, poslušná, pokorná a plodná. I v tomto období se jako hlavní charakteristika u ženy uvádí kolik dala manželovi potomků. Pokud nedala muži syna, obzvlášť pokud se jednalo o královského chotě, měl právo ji zapudit. Později se k těmto charakteristikám připojila i zbožnost.

3.1.3. CESTA K DOKONALOSTI

V předcházejících odstavcích jsme definovali, jaké byly vlastnosti dokonalého muže a ženy v západní Evropě v období před svatými válkami. Jako nositele výtečných kvalit jsme určili významné vojevůdce, potažmo mocné panovníky. Nyní se budeme věnovat otázce, jestli byl ve společnosti zájem na tom, aby se uznávané kvality rozšiřovaly, a pokud ano, tak jakým způsobem.

Vzdělání a výchova byly na počátku středověku soustředěné zejména na fyzickou přípravu. Většina panovníků a šlechty byla negramotná, za to uměla dobře zacházet s mečem a jinými zbraněmi. Vědomosti intelektuálního rázu mělo pouze pár vzdělaných mužů, které vydržoval král. Jejich úkolem bylo zapisovat královská rozhodnutí, sepsat historii země či pro pobavení dvora vymyslet oslavnou báseň. Vzdělání se nešířilo plošně, ale pouze po jednotlivých osobách. Pokud budeme chápat fyzická cvičení a výuku strategie v boji jako cestu za středověkým ideálem, pak byla tato výchova určena pouze elitě, tj. šlechtě.

Co se týče dědičného rozšiřování výtečných kvalit ve společnosti, ani v tomto případě nemůžeme hovořit o výraznějších tendencích. Existoval sice tlak, aby králové měli co nejdříve mužského potomka, důvodem ale nebyla snaha rozšiřovat výtečné geny, ale zajistit, aby země neupadla do chaosu. Více synů také ve většině případů znamenalo rozdrobení území a další nepokoje. Začíná se také projevovat vliv křesťanství. Klotilda, silně křesťansky založená manželka franského krále Chlodvíka, vyžadovala po svém muži věrnost. Do té doby se cudnost a věrnost chápala pouze jako ženská ctnost.²³

Přechodné období – 2.polovina 10.století – 1.polovina 11.století

3.2. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO SVĚTEC, SVĚTICE

Vlivem krize královské moci vzrůstá v devátém století síla šlechty a dochází k postupné decentralizaci moci. Křesťanská víra, která byla doposud záležitostí šlechty se rozšiřuje i na venkově mezi obyčejný lid.

²³ Et si Amour me veut faire mourrir en aimant. <http://thyrana.vefblog.net/6.html> (20.7.2007)

Panovník už není ani centrálním vládcem, natož pak vzorem a nositelem ideálních vlastností. „*Král nebyl schopen vnutit svou vůli knížatům (...), a tak mocní zneužívali na všech úrovních společnosti svého postavení na úkor slabších.*“²⁴ Lidé se nemohli domoci práva, a tak se začali obracet na autority mimo fyzický svět – Boha, svaté a relikvie.

Králové vystihli proměnu společnosti a začali těžit z jiné autority – „*na základě hodnosti, jež mu byla propůjčena, a v důsledku rituálního pomazání jeho těla v den korunovace se král nachází na rozmezí duchovního a světského.*“²⁵ Základ prestiže králů této doby spočívá na sakrálním charakteru monarchie.

Jako morální vzory byly lidem předkládáni mučedníci a svatí. Kromě Ježíše Krista tak měli kněží další příklady dokonalých jedinců žijících podle božího přikázání. Jejich charakteristiky budeme hledat v raných hagiografických spisech, které vyprávěly o jejich příkladném životě.

3.2.1. DOKONALÝ MUŽ, DOKONALÁ ŽENA

První spisy se soustředily zejména na líčení krutého mučení svatých a na jejich vytrvalost, se kterou svým katům odolávali. Mezi muži a ženami coby svatci a světicemi nebyl prakticky žádný rozdíl. Všechny příběhy byly schematické a pohlavní rozdíly se nebraly v úvahu.²⁶ Právě proto nebudeme ani my v naší analýze rozlišovat obraz dokonalého muže a dokonalé ženy.

Rané básně byly velice často naturalistické. V pozdějších dobách, tj. od začátku jedenáctého století, se ale v těchto dílech manifestuje nový ideál svatosti, který už není založený na krvavém příběhu o mučení nevinných křesťanů a křesťanek, ale na příběhu každodenního hrdinství. Svatí se vzdávají všeho ve prospěch služby bohu a konají zázraky.

Prvním životopisem svatých vzniklý na území Francie je Kantiléna svaté Eulálie z konce 9.století. Eulálie je mladá křesťanka, která se odmítá vzdát své víry a svého panenství a raději umírá jako mučednice. K jejím kvalitám patří dobrota,

²⁴ Duby, G.: Dějiny Francie, Larousse Bordas 1999, str.159.

²⁵ Tamtéž, str.164.

²⁶ Stírání pohlavních rozdílů je v církvi velmi obvyklé. Např. většina soch představujících anděly jsou androgynové.

neústupnost, statečnost a nevinnost. Eulálie byla fyzicky krásná a duši měla údajně ještě krásnější.²⁷

Zatímco v kantiléně spočívala síla hrdinky ve zbožnosti a neústupnosti, v pozdějších dílech se již manifestuje nový ideál každodenního hrdinství službou Bohu. Příkladem může být nejúspěšnější francouzské hagiografické dílo Život svatého Alexise z první poloviny jedenáctého století. Navazuje na jednu z nejznámějších latinských legend o „svatém pod schody“.²⁸ Mezi jeho hlavní kvality patří zbožnost, pokora a skromnost.

Přestože byli světcí a světicé předkládáni lidem za vzor, měli představovat nedosažitelný ideál. Úkolem obyčejného člověka bylo plnit své povinnosti, tj. věřit v Boha, poslouchat svého krále, pracovat pro šlechtu a církve a starat se o svoji rodinu.²⁹ Každý měl své úkoly a zároveň i své postavení, které bylo potřeba respektovat.³⁰ Církve tímto jistým způsobem zamezovala sociálním revoltám mezi chudými.

3.2.2. CESTA K DOKONALOSTI

Vzhledem k tomu, že cesta šíření dokonalých vlastností ve společnosti skrze dědičnou linii nepřipadá v případě světců a světic v úvahu, budeme se věnovat rozboru cesty výchovou.

Rozvoj lidového křesťanství zasáhl všechny vrstvy společnosti. Král je hlavou a ochráncem církve, v klášterních školách se vzdělávají mladí šlechtici, kteří nejen že šíří a posilují víru ve svých rodinách, ale zároveň přináší klášterům nemalé bohatství. Učení o jiném lepším světě, který se člověku otevře po smrti, a který bude odměnou za všechna utrpení, bylo lákavé zejména pro lid zneužívaný jak šlechtou, tak i církví. Na venkově se zakládají stále nové kláštery, staví se baziliky a rotundy; ve

²⁷ La Cantilène de Sainte Eulalie. http://www.restena.lu/cul/BABEL/T_CANTILENE.html (10.8.2007).

²⁸ Báseň popisuje život syna bohatého Římana, který opustí otcův dům a svoji ženu v den svatby, aby žil jako žebrající eremita. Několik let stráví v Orientu, kde žije svatým životem a koná zázraky, aby se pak nepoznaný vrátil zpět do svého domu v Římě. 17 let pokorně žije pod schody domu vydaný napospas krutému zacházení služebnictva. Před smrtí sepíše svůj životní příběh a nechává se v něm poznat svojí rodině. Báseň končí ubezpečením o jeho blahu v nebi. La Vie de Saint Alexis. <http://geocities.com/Athens/acropolis/8716/alexis.html> (10.8.2007).

²⁹ Např. mezi kvality světců patří panenství. Obyčejných lidí se ale netýkalo, ti byli naopak vedeni k tomu, aby se rozmnožovali. Církve podporuje představu pevného manželského vztahu. K povinností manželů se začíná počítat zejména věrnost, která byla do té doby víceméně povinná pouze ženě. V souvislosti se vznikem měst a rozšířením prostituce začíná církev hlásat svátost manželství. Svatební obřady, které byly do té doby určeny pouze šlechticům, se začínají slavit všeobecně.

³⁰ „Splácejte Césarovi věci Césarovy, a dejte Bohu, co je Boha“, Matouš 22:15 – 21.

vznikajících městech se objevují první žebrové řády, které přichází přímo mezi věřící a předávají jim poselství křesťanství.

Kláštéry fungují nejen jako hospodářská, intelektuální, spirituální a kulturní centra, ale zároveň jako nemocnice a hospice. Představa dokonalého člověka, ať už v osobě Ježíše Krista nebo svatých, byla ve společnosti permanentně přítomná. Rozmnožením liturgických obřadů a vyhlásováním svátků byl člověk uzavřen do cyklického světa, ze kterého nebylo možné vystoupit.

Představa dokonalých vlastností jako je zbožnost, čistota a pokora se masově rozšířila během několika století prakticky mezi všechny obyvatele západní Evropy. V pozdějších obdobích se začínají zdůrazňovat i další křesťanské kvality jako je láska k bližnímu anebo milosrdenství. Všeobecně se formování společnosti podle křesťanských hodnot stalo nejúspěšnějším přizpůsobováním společnosti hlásaným ideálům. Základní křesťanské hodnoty se tak plošně dochovaly v obrazu dokonalého člověka až do osmnáctého století, kdy začíná převažovat materialismus a s ním se objevuje i ateismus.

Období svatých válek:

3.3. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO RYTÍŘ

Nástup křesťanství se promítl do všech vztahů, a to jak na úrovni personální, tak na úrovni celé společnosti. Ze šlechticů a významných feudálních pánů se stávají rytíři, jejichž hlavním posláním je rozšiřovat křesťanství a potírat nevěřící. Přirozeným a posvěceným cílem výbojů se stane osvobození svatého hrobu v Jeruzalémě - začínají svaté války. Král jako hlava pomazaná, prostředník mezi světem a bohem, se automaticky staví do čela vojska.

Jako vzory dokonalosti se vyzdvihují mocní králové raného středověku a jejich bojovníci, kterým se připisují rytířské ctnosti. Ve Francii se nejčastěji oslavuje pokřesťanštělý král Artuš, Chlodvík a Karel Veliký³¹. K jejich kvalitám tedy už nepatří jen statečnost a zdatnost, ale přidávají se i nové vlastnosti.

V tomto oddílu budeme při naší práci vycházet z primárních zdrojů, a to hrdinských eposů z přelomu jedenáctého a dvanáctého století a budeme si všímat

³¹ „Pod jedlí u šípkového keře stojí trůn z ryzího zlata; tam sedí král, vládce a pán Francie. Má bílé vousy, hlavu prokvetlou stříbrem, postavu jako junák a ušlechtilou tvář – věru nepotřebuje cizinec, aby mu dvakrát ukazovali, který z rytířů je král!“. Hrdinské legendy staré Francie, Albatros, Praha 1981, str.12.

charakteristik, které jsou na hlavních postavách vyzvedávány. Do tvorby v období svatých válek spadají spisy, ve kterých se oslavují i ženy jako hlavní hrdinky. Z toho vyplývá, že ve společnosti se objevuje představa dokonalé ženy.

3.3.1. DOKONALÝ MUŽ

Základní činností muže tohoto období byl boj. V momentě, kdy nebylo s kým bojovat, muži pořádali různé turnaje a bojovali alespoň proti sobě. Agresivita a touha po boji byla určujícími elementy chování „vyšší“ společnosti. Mladíci byli vychovávaní k boji, vzdělání bylo v této době určeno klerikům. Uznávané ctnosti byly tedy zejména zdatnost, udatnost a statečnost.

Jak už jsme nastínili, za hlavní vzory dokonalého muže platili dávní mocní králové a jejich bojovníci. Na rozdíl od skutečnosti se těmto mužům připisovaly rytířské vlastnosti, tj. jejich hlavní charakteristikou byla křesťanská víra.

Jedním z největších hrdinů středověké Francie byl bezpochyby synovec krále Karla Velikého – Roland. Nejstarší a nejznámější hrdinský epos *lchanson de geste* / z počátku dvanáctého století nese právě jeho jméno. Hlavní Rolandovy vlastnosti, jako vzoru dokonalého rytíře jsou statečnost, odvaha, nespoutanost a hrdost. Tyto kvality jsou vyzvedávány i nad moudrost, která je hlavní charakteristikou vedlejších postav Rolandových přátel Oliviera a Turpina.

Vlastnosti, které předurčovaly středověkého hrdinu k věčné slávě byly absolutní věrnost králi, víra, vlastenectví, odvaha a hrdost. „... *Jsme zde abychom sloužili svému králi. Pro svého pána je třeba snášet každé mrzutosti, vytrvat v horku a vydržet v mrazu, dát všanc svou kůži i hlavu nakonec, když je zapotřebí. Jen ať se o nás nikdy špatná píseň nezpívá! U nás křesťanů je právo, u pohanů bezpráví a křivda. Ať o nás nikdo neřekne, že jsme nedali dobrý příklad!*“³² Hrdinný život byl stejně důležitý jako hrdinná smrt a naopak, pokud někdo zemřel bezectnou smrtí, na celý jeho život se snesla hanba. Ta byla největším neštěstím, které mohlo kdy rytíře potkat. Hanbou byla zejména zrada, nesplnění králova rozkazu či přání a nebo jen náznak slabosti a zaváhání.³³

32 La Chanson de Roland, Méllotté, Paris 19?, str.95.

33 Proto ve chvíli, kdy se kvůli zradě jednoho z rytířů na Rolandovo vojsko valí několikanásobná přesila nepřátel a moudrý přítel Olivier vybízí Rolanda, aby přivolal krále Karla na pomoc, Roland odmítá

3.3.2. DOKONALÁ ŽENA

Ve středověku se v literatuře objevují i předobrazy dokonalé ženy. Jak už jsme naznačili v předcházejícím oddílu této kapitoly, hagiografická díla popisující hrdinské činy světců a světic byla inspirací pro tvůrce pozdějších hrdinských eposů a kurtoazních románů. První hrdinky byly svaté mučednice. Kult světic pravděpodobně přispěl ke změně vnímání ženy ve společnosti, respektive umožnil vznik ideálu dokonalé ženy.

Dokonalou ženu představují nejurozenější ženy. Konkrétním příkladem může být dcera uherského krále Berta, hrdinka eposu *Berthe aux Grands Pieds*, Berta s Velkýma Nohama. Mezi její hlavní vlastnosti patří krása, dobrota a moudrost: „... rytíř pobídl hudce a dlouho vyprávěl o králi a královně z daleké uherské země, o jejich mladičké dceři Bertě, které se v kráse ani v moudrosti nemůže vyrovnat žádná jiná žena na světě.“³⁴ Berta v příběhu prokazuje svoji zbožnost, statečnost, ušlechtilost a hrdost.

Příkladů ženských vzorů v této době ještě není mnoho, přesto představují významný zlom v postavení ženy jakožto samostatného jedince. Od ženy - hrdinky postupuje obraz dokonalé ženy směrem ke kurtoazní Dámě a raně renesanční představě zbožštělé ženy.

3.3.3. CESTA K DOKONALOSTI

V předcházející kapitole jsme se věnovali popisu uznávaných vlastností rytířů a výjimečných žen. Nyní se opět budeme soustředit na to, jak dalece se tyto kvality snažila společnost rozšířit mezi obyvatele.

Výzvy církve k praxi manželského života a držení sexuální morálky v souladu s biblickými příkázáními se v jedenáctém století projeví uzavíráním rodů. Uplatňovala se priorita mužských potomků, kdy přednost měli ti nejstarší. Aby se zamezilo dělení majetku, mladší synové byli určováni pro kněžské roucho. Přesto ale

s těmito slovy „*Abych na nás hanbu uvalil! Aby byla naše země zneuctěna?*“³³ a o kousek dále pokračuje ve svém vysvětlení „... proto jsem nemohl zatroubit o pomoc: hrdinstvím teď musíme smazat hanbu, kterou našemu jménu způsobila hanebná zrada.“^{Tamtéž}, str.95.

³⁴ Hrdinské legendy staré Francie^{Jak se stala Berta královnou}, Albatros, Praha 1981^{,str. 47}.

bylo častým jevem, že potomci mezi sebou bojovali o dědictví. Kvůli majetkovým poměrům, monogamním vztahům a válkám nebyly velké rodiny šlechticů obvyklé.

Motivací k udržování ideálů rytířství bylo oslavování chrabrosti bojovníků, pořádání soubojů a zavedení ceremoniálů, jako bylo pasování či předávání ostruh. Rytířský ideál byl ale dosažitelný pouze pro omezenou část populace, a to pro bohaté šlechtice a feudály. Rytíř totiž potřeboval výzbroj a koně, což v této době rozhodně nebylo samozřejmostí ani pro příslušníky nižší šlechty. Rytířství tedy zůstalo záležitostí elit.

Období po svatých válkách:

3.4. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO MĚŠŤAN

Na konci středověku, konkrétně ve třináctém století, se začíná formovat nová společenská třída - měšťanstvo. Tito první řemeslníci, obchodníci a prodejci většinou mnoha kvalitami neoplývali. Jejich hlavním cílem bylo kumulovat majetek. Představa měšťanstva o dokonalém jedinci se zpočátku vyvíjela pouze na bázi distance od vlastností šlechticů i církevních představitelů. Šlechtické hodnoty byly pro buržoazii nepřístupné už kvůli tomu, že bazírovaly na rodokmenu a tradici; navíc byly příliš odtržené od každodenní měšťanské reality. Do společenské antagonie se tak promítala i hierarchie hodnot. Zároveň je nutné podotknout, že přestože měšťané aristokracií opovrhovali, cílem jejich snažení bylo kromě hromadění kapitálu také uznání. Za podporu krále přijímali z jeho rukou jako odměnu státní posty a šlechtické tituly.

Jelikož měšťanská literatura se vyznačovala silným realismem a sarkasmem, o uznávaných kvalitách mnoho zmínek nenalezneme. Proto se při naší analýze opět musíme opřít o sekundární prameny, které vychází ze způsobu jejich života.

3.4.1. DOKONALÝ MUŽ

Jak už bylo řečeno, kvality dokonalého muže jako představitele měšťanstva se odvozují od vlastností šlechtice. Místo rodokmenu se klade důraz na materiální zázemí. To měšťan získá prací, podnikavostí a invencí. Dalším znakem dokonalého člověka je podle měšťanů mravnost a zejména vzdělání. To překonává původní společenské rozdělení na ty správně narozené a na ty méněcenné.

3.4.2. DOKONALÁ ŽENA

Podle stejného modelu odvozování kvalit muže na základě distance šlechtických ctností se definuje i dokonalá žena. Ideální obraz měšťanky tak nemá nic společného s kurtoazní Dámou. Podle literárních pramenů, např. fabliaux, byli měšťané mysoginskou společností.³⁵ Až do renesance se pak udržel představa ženy, jako ne příliš ušlechtilé a čestné osoby. Tento obraz pak bude konkurovat paralelně existující zidealizované ženě, a to jak v případě kurtoazní Dámy, renesanční dvorní dámy, i ušlechtilé měšťanky. Měšťanská společnost na ženě neoceňovala vznešenost, citlivost a kulturu ale spíše její praktičnost, mravnost a schopnost starat se o rodinu. Mezi ženské kvality musíme počítat samozřejmě i zbožnost. Žena je v měšťanské společnosti chápána opět spíše jako doplněk muže a otázka po jejím dokonalém obrazu v daném období nebyla kladena.

3.4.3. CESTA K DOKONALOSTI

Vzdělání hrálo důležitou roli nejen u šlechty, ale i mezi měšťany. Zpočátku měli ke studiu přístup pouze nejbohatší feudálové, postupně se ale vzdělání rozšiřovalo i do nižších vrstev společnosti.

Stejně jako ve středověku, šlechta i měšťanstvo se chápali jako elita a neměli zájem o rozšíření svých ideálů mimo svoji společenskou skupinu. Rodina byla sice jednou z nejdůležitějších hodnot v životě měšťanů, nenesla ale žádné eugenické poslání.

3.5. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO KURTOAZNÍ RYTÍŘ

Dvanácté a třinácté století představuje přechodné období mezi středověkem a renesancí. Západoevropská královská města bohatnou díky poměrně rozsáhlé autonomii a uděleným privilegiím a představují ekonomickou a společenskou moc přímo konkurující aristokracii. Buržoazie se tak postupně dostává do úřadů, které byly doposud přidělovány pouze šlechticům a soustřeďuje do svých rukou i politickou

³⁵ Fabliau. <http://fr.wikipedia.org/wiki/Fabliau> (10.8.2007).

moc. Vrcholem jejího působení jsou revoluce v sedmnáctém, osmnáctém a devatenáctém století.

Ve vznikajícím konkurenčním prostředí reaguje jihofrancouzská šlechta na vzrůstající se buržoazii tím, že se uzavírá do sebe a distancuje se od měšťanstva vytvořením vlastní kultury, která má demonstrovat její nadřazenost. Jedná se o ideologii tzv. *kurtoazie*. Ta obsahuje různé sociální a kulturní kódy, které mají být přístupné pouze společenské elitě - šlechticům. Aristokracie tak na konci středověku objevuje opět sílu vzdělání a po několika staletích úpadku přikládá velký význam rozumu.³⁶ Mladí šlechtici se vydávají studovat na nově vzniklé univerzity a vzdělanost se tak začíná šířit i mimo církevní okruhy.

Při analýze dokonalého kurtoazního muže a Dámy budeme vycházet z primárních zdrojů, jako jsou romány Chrétiena de Troye a kurtoazního románu Tristan a Isolda.

3.5.1. DOKONALÝ MUŽ

Dokonalý muž, tak, jak si ho představuje šlechta na konci středověku, stále nevykračuje z obrazu hrdinného rytíře, ale zároveň již nosí některé vlastnosti galantního renesančního dvořana. Dokonalý šlechtic musí stále prokazovat kvality spojené s rytířským posláním, jako je statečnost a zdatnost v boji. Zároveň se objevuje už jiný cíl než sláva, a to získat přízeň vyvolené ženy.

Ústředním bodem života muže je Dáma. Rytíř se snaží svými morálními kvalitami, udatností a elegancí Dámu přesvědčit, že on si její lásku zaslouží. Ctnosti, kterými by se měl rytíř vyznačovat jsou absolutní podřízenost Dámě, chrabrost, trpělivost, čistota a čestnost. Před tím, než se Dáma podvolí, podrobuje rytíře několika zkouškám, které mají jeho kvality prokázat.

Zvláštní důraz se kladl na *svobodu* citu, neboli na vztah mezi mužem a ženou, kteří si jsou nedostupní. Zatímco manželská láska byla chápána jako povinnost, opravdová dokonalá láska byla možná pouze coby „zakázané ovoce“. Dámy většinou byly vdané za jiného muže a nebo patřily do vyšší společenské třídy, tudíž byly pro chudého rytíře nedostupné. V reálné situaci pozdního středověku tak

³⁶ Tento posun byl akcelorován také setkáním s vyspělou arabskou kulturou v průběhu svatých válek. Do západní Evropy se dostalo velké množství rukopisů, které významným způsobem ovlivnily nejen středověkou teologii.

nebylo možné, aby chudý rytíř svedl ženu svého pána. Kurtoazii tedy můžeme chápat jako jistou společenskou hru, která měla povzbuzovat rytíře, aby rozvíjeli své schopnosti pro imaginární cíl. „*Amour parfait*“ popisovaná v kurtoazní literatuře končila buď cizoložstvím, což značilo morální úpadek rytíře a Dámy, a nebo, jak tomu bylo ve většině případů, fyzickým nenaplněním vztahu. V silně náboženském středověku nevěra přinášela jak rytíři, tak Dámě neštěstí.³⁷ Dokonalý rytíř je chrabrý, obratný, bystrý, galantní k dámě, čestný a loajální k panovníkovi.

3.5.2. DOKONALÁ ŽENA

Představitelkou dokonalé ženy v pozdním středověku je Dáma, jakožto objekt touhy rytíře. Jejími kvalitami je urozený původ, mravní síla založená na křesťanské morálce, cudnost, zbožnost, věrnost a fyzická krása. Dáma musí zároveň být citlivá a kultivovaná.

Lze jen těžko určit, jestli je v tomto období žena vnímána jako samostatný jedinec či nikoli. Žena – hrdinka, jakou byla například královna Berta, se již neobjevuje. Dáma je cílem snažení rytíře, ona sama nemusí nic vykonávat. Hrdinou je rytíř, nikoli žena; ta se nechává, respektive nenechává, dobývat. Z toho můžeme vyvodit, že kromě zbožnosti jsou na ženě uznávány opět kvality, které jsou určující pouze pro roli dobré manželky a matky.

3.5.3. CESTA K DOKONALOSTI

Stejně jako u ideálu zdatného rytíře ani v případě vzoru kurtoazního rytíře a Dámy nemůžeme hovořit o snahách šířit uznávané vlastnosti v celé společnosti. Jak už bylo řečeno, kurtoazie vznikla jako snaha šlechty distancovat se od buržoazie, čímž měla potvrdit svou pozici. V rámci aristokracie se tento ideál rozšiřoval velice rychle, a to prostřednictvím výchovy a kurtoazní literatury. Vzdělání se stává znakem vyspělosti; psaní a předčítání básní a posléze i románů je kratochvílí šlechticů a zároveň způsobem, jak ideály kurtoazie rozšiřovat i mimo území jižní Francie.

³⁷ Připomeňme si příběh Guinevry a Lancelota, který byl v této době často rozpracováván. Lancelot je až do chvíle, kdy podvede s Guinevrou svého krále a přítele představitelem dokonalého rytíře. Od tohoto osudného momentu ale začíná jeho pád. Stejný vývoj můžeme vidět i v příběhu o Tristanovi a Isoldě, který se také věnuje tématu manželského trojúhelníku. Tristan kromě toho, že byl vynikající lovec umí hrát na harfu.

3.6. ZÁVĚR

V období raného středověku, tj. před svatými válkami, byla představa dokonalosti spojována výlučně s mocí a slávou. Představitelem dokonalého muže byl panovník. Vyjádřením úspěchu byla území, která spadala pod jeho vládu. Vlastnosti, které krále vyvyšovaly nad ostatní byly rodokmen, chrabrost, odvaha, hrdost a statečnost. Představa dokonalé ženy je stále vázaná na její roli manželky a matky, tedy v souvislosti s mužem, nikoli jako samostatné osoby.

Vzor dokonalého muže	Vlastnosti	Vzor ženy	Vlastnosti
mocný panovník	moc, síla, zdatnost, statečnost, hrdost, krutost k nepřátelům	matka, žena	věrnost, oddanost, plodnost

V souvislosti s krizí královské moci a vzrůstající bídou chudého obyvatelstva vstupuje do života celé společnosti křesťanství a s ním i ideál dokonalého člověka jako Ježíše Krista a svatých. V národních jazycích vznikají hagiografické spisy. Ty podrobným popisem hrdinných činů a kvalit svatých inspirovaly pozdější hrdinské eposy a kurtoazní romány.

Vzor dokonalého člověka	Vlastnosti (9.století)	Vlastnosti (11.století)
světec, světice	zbožnost	zbožnost
	ušlechtilost	ušlechtilost
	neústupnost	skromnost
	statečnost	pokora
	nevinost	vytrvalost

Král jako hlava církve opět centralizuje svoji moc a vyhlašuje svaté války. Vzniká hodnota rytířství. Vzorem dokonalého člověka se stává udatný rytíř a nově se objevuje i ideál dokonalé ženy. Ta již není nositelkou pouze těch kvalit, které z ní činí dobrou ženu a matku, ale sama koná hrdinské činy.

Vzor dokonalého muže	Vlastnosti	Vzor dokonalé ženy	Vlastnosti
rytíř	víra	královna	zbožnost
	zdatnost		urozenost
	loajalita králi, rodu, vlasti		krása
	statečnost		moudrost
	hrdost		ušlechtilost
			statečnost
			hrdost

V pozdním středověku se formuje nová třída – buržoazie, která s sebou přináší nový pohled na životní hodnoty. Jako reakce na vzrůstající moc měšťanstva vzniká šlechtický ideál kurtoazie. Kurtoazní kultura spojená se šířením vzdělanosti je pojítkem mezi rytířským středověkem a dvorskou renesancí. Kult dámy inspiruje první renesanční básníky jako byl Dante a Petrarca. Zatímco je ale středověká Dáma nedobytným cílem rytířova snažení a víceméně nevystupuje ze své role dobré manželky a matky, raně renesanční žena je již novoplatónsky chápána jako hypostaze božského. Představuje naprostý ideál, zosobnění Boha na zemi.

Vzor dokonalého měšťana	Vlastnosti	Vzor kurtoazního rytíře	Vlastnosti
	pracovitost		urozenost
	mravnost (věrnost,		statečnost

	poctivost)			
	vzdělanost			čestnost
	podnikavost			zdatnost
	invence			elegance
				trpělivost
				vzdělanost

Vzor měšťanky	Vlastnosti		Vzor kurtoazní dámy	Vlastnosti
	zbožnost			urozenost
	pracovitost			zbožnost
	mravnost (cudnost, věrnost, pokora)			cudnost, věrnost
				krása, citlivost
				kultivovanost

Od dob antiky až do konce středověku se v západoevropských státech manifestuje několik obrazů dokonalého člověka. Kromě ideálu křesťanství jsou všechny vzory poplatné určité části společnosti, která se považuje za elitu. Uznávané vlastnosti se zejména v období pozdního středověku, kdy společností hýbají silné antipatie mezi jednotlivými sociálními vrstvami, odvozují od vlastností té společenské třídy, od které se daná skupina snaží distancovat.

ANTIKA	STŘEDOVĚK				
mýtický heroj	mocný panovník	světec, světice	rytíř	měšťan	kurtoazní rytíř

Prakticky ve všech vzorech dokonalého člověka můžeme po celou dobu středověku sledovat vlastnosti antického heroje. Výjimkou je pouze obraz měšťanských hodnot, který se distancuje od těch šlechtických, které vědomě na kult herojů navazují. Obraz heroje můžeme vidět také v křesťanském ideálu světců a mučedníků. První životopisy svatých vyzvedávaly zejména jejich činy a statečnost.

Mezi jednotlivými obrazy neexistuje absolutní návaznost. Mocný panovník je jasným pokračovatelem mýtického heroje. Světec hraje také roli statečného ochránce, tentokrát však ne lidí, ale víry. To je v očích církve a křesťanů nejvyšší zásluhou. Pravý křesťan je hodnotnější než tisíce nevěřících. Rytíř přebírá roli heroje i světce – šíří křesťanství. Kurtoazní rytíř figuruje jako čestný bojovník, ochránce a trpělivý dobyvatel. Pak ale nastává zlom – měšťané vyznávají naprosto nové hodnoty jako je pracovitost, podnikavost a invence. Tím zakládají nový hodnotový profil.

Kromě ideálů křesťanství jsou všechny středověké představy o dokonalém člověku spojeny s představou elity. To znamená, že neexistovaly tendence rozšiřovat uznávané kvality v celé společnosti. Jedinou výjimkou bylo zmiňované křesťanství, které se rozšířilo na všechny obyvatele západní Evropy a jeho hodnoty se udržely ve společnosti až do osmnáctého století.

4. RENESANCE

V renesanci rozlišujeme několik typů představ dokonalého člověka, které existují paralelně vedle sebe. Šlechta vytváří ideál dokonalého dvořana a dokonalého humanisty, příslušníci buržoazie již upevnili svůj systém hodnot a vzniká jasně vymezený obraz dokonalého měšťana. Nově se rozvíjejí utopické představy o dokonalém člověku jako občanu ideálního státu. Rozdíly mezi jednotlivými obrazy vychází z nestejných sociálních postavení nebo ideologie.

Všechny ideály se shodují v jednom bodě, a to v důrazu na vzdělanost, což je základní charakteristikou renesance. Znalosti a intelektuální schopnosti jsou požadavkem pro vstup do vyšší³⁸ společnosti. Věda a umění se začínají rozvíjet mimo kláštery a univerzity. Renesanční člověk odmítá nepodložené pověry. Důvěřuje svému rozumu a odpovědi na svoje otázky hledá studiem světa. Nejdůležitějším posláním člověka je studovat a následovat svoji přirozenost, protože ta je dána od Boha. *„Příroda mateřsky pečovala, aby činy, které nám k naší záchově předepsala, byly pro nás spojeny také s rozkoší, a vyzývá nás k nim tedy nejenom rozumem, ale i zálibou: je nespravedlivé její předpisy porušovat.“*³⁹ Další charakteristikou renesanční proměny ve vnímání člověka a jeho místa na světě je odmítnutí středověkého asketismu a akceptování tělesnosti.⁴⁰

V období renesance je stále patrný antagonismus mezi sílícími městy a stagnující šlechtou. Rozšiřováním vzdělání do řad měšťanů ale vytváří nový pohled na elitu, a to na elitu intelektuální. Šlechta stále klade důraz na svůj urozený původ, přesto ve svém kruhu akceptuje šlechtěného a vzdělaného občana i bez rodokmenu.

³⁸ Zde nesmíme chápat slovo „vyšší“ jako synonymum „aristokratické“. Jako vyšší elitní společnost se totiž chápala jak šlechta, tak buržoazie.

³⁹ Michel de Montaigne: Eseje, ERM, Praha 1995, str.204.

⁴⁰ *„Přijímám ochotně a s vděčným srdcem, cokoliv pro mne Příroda učinila, a vítám to a blahopřeji si k tomu. Tomuto velikému a všemohoucímu dárci křivdí, kdo jeho dar odmítá, ničí a znetvořuje.“*
Tamtéž, str.207.

V naší práci budeme analyzovat zmiňované čtyři ideály dokonalého člověka. Nejprve se zaměříme na to, jak by na naši otázku po obrazu dokonalého člověka odpověděla šlechta, posléze se budeme věnovat představám měšťanstva a následovat bude rozbor specifického prvku renesanční kultury – utopické vize dokonalé společnosti. Ta již nevychází z aktuální sociálně-historické situace, ale zakládá svůj vlastní svět na principech vycházejících z představy ideálního státu a jeho fungování. Při našich analýzách se budeme opírat zejména o primární zdroje.

4.1. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO DOKONALÝ DVOŘAN

Šlechta si uvědomuje, že vedle dynamicky se rozvíjejících měst a stále bohatší buržoazie ztrácí své výsadní postavení. Uzavírá se do sebe a distancuje se od měšťanstva dvorskou etiketou, která demonstruje její nadřazenost. Ta přímo navazuje na zásady kurtoazní kultury pozdního středověku. Soupeřem šlechty je ale i nadále panovník, který pokračuje v zakládání měst vybavených privilegii, aby v nich posléze našel proti aristokracii oporu.

Osamocená šlechta sama sebe vidí jako nejlepší společenskou vrstvu. Se znovuobjevením antiky a jejích mýtů v sobě pozná pokračovatele herojské tradice.⁴¹ Některé šlechtické rody od mýtických postav odvozují i svůj původ. Tradice a rodokmen jsou zásadními hodnotami, protože odkazují na něco trvalého. Měšťanstvo je oproti tomu údajně zaměřeno na materiálně „tady a teď“, což je chápáno jako přízemní a nevhodné. V duchu své šlechtnosti jsou ale aristokraté ochotni pomáhat talentovaným umělcům a myslitelům z nižší třídy. Objevuje se tím nový společenský fenomén, mecenášství.

Vlastnosti dokonalého dvořana byly v aristokratických kruzích poměrně častým tématem. My budeme pracovat s dílem Baldassara Castiglioneho *Dvořan*. Tato kniha vycházela z reálné společenské situace a snažila se definovat dokonalého dvořana a dokonalou dvorní dámu. *Dvořan* se stal na několik desetiletí kodexem správné výchovy mladých šlechticů a ovlivnil prakticky všechny italské a francouzské renesanční dvory. Důkazem jejího vlivu a tudíž naší správné volby pramene, může být i to, že kniha byla přeložena do mnoha dalších národních jazyků.

⁴¹ Všimněme si, že níže jmenované kvality dvořana připomínají hodnoty definující antické heroje.

4.1.1. DOKONALÝ MUŽ

První mezi žádoucími vlastnostmi ideálního muže uznávaného aristokracií je samozřejmě jeho urozený původ. Šlechtic na rozdíl od lidí neurozených je již od mládí konfrontován s vysokými požadavky na ctnostné chování a jednání. Tím pádem má i větší snahu rozvinout všechny schopnosti a dovednosti.⁴²

Dvořan již není jen služebníkem krále, ale je zároveň i jeho rádcem a partnerem. Král není absolutní vládce, ale naopak musí splňovat kritéria, která jsou od něj očekávána.⁴³ Dvořan je dokonce povolán k tomu, aby svého panovníka poučoval a přiváděl ho na správnou cestu. Pokud ale panovník nespĺňuje jeho požadavky a zároveň na jeho výzvy změnit své chování nepřistoupí, je povinností dvořana z jeho služeb vystoupit. V tomto požadavku se plně projevuje proměna vztahu šlechtice a krále. Morální váha neodpovídá politické hierarchii. Zatímco ve středověku král reprezentoval primární autoritu, (byť později oslabenou vlivem církve), v renesanci by již dokonalý dvořan měl důvěřovat vlastnímu úsudku a svědomí⁴⁴. To souvisí také s faktem, že šlechta se jako první dostala k širšímu vzdělání, často lepšímu, než kterého dosáhl sám panovník. Dokonalý šlechtic tedy musí být čestný, morálně silný, odpovědný a musí být schopen docházet ke svým vlastním rozumovým úsudkům.

Odpor a opovržení vůči předcházející generaci tvrdých rytířů, kteří – poměření se znovu se objevivším antickým ideálem – nebyli o mnoho víc, než barbaři, spolu s pocitem elitářství pramenícím z učenosti měly za následek, že role vzdělání a učení se dále prohlubovala. Základním požadavkem na moderního dvořana byla kultivovanost a vzdělanost. Víra v pověry byla stejně jako nevědanost terčem opovržení a posměchu. Pro italské dvořany byla zdrojem posměchu i Francie, kde se na většině území prosazovala dvorská etiketa pomaleji. Před intronizací Františka I., pro kterého vznikla i kniha Il Corteggiano, se totiž ve Francii dlouho udržoval kult středověkého rytíře. Ten ale symbolizoval pro italské renesanční vzdělance hrubost a nevědanost.

⁴² Castiglione, B.: Dvořan, Odeon, Praha 1978, str.46, 49.

⁴³ „Nyní tedy můžeme začít s tím, co jsem si předsevzal, a stvořit, je-li to možné, dvořana tak výtečného, aby vladař, který bude hoden jeho služeb, měl pocit, že je nesporně vznešeným pánem, i kdyby šlo o stát docela malý.“ Tamtéž, str.32.

⁴⁴ Tamtéž, str.276.

Dokonalý dvořan musel být „*jak se říká, řádný a celý muž; rozumí se tím rozvážnost, šlechtnost, síla a ukázněnost ducha a všechny ostatní vlastnosti, jež k tak čestnému označení přísluší.*“⁴⁵ Tyto kvality měly vycházet z přirozenosti člověka, to znamená, nesměly působit strojeně. Ba co víc, strojenost a přetvářka byly považovány spolu s nevzdělaností za jedny z nejhorších vlastností.

Vzhledem k historické situaci počátku šestnáctého století, kdy ve Francii stále ještě přetrvává kult středověkého katolického rytíře a v rozdrobené Itálii jsou boje na denním pořádku, je stále základní vlastností dokonalého dvořana statečnost a zručnost v boji. Tuto povinnost můžeme také přisoudit sebe prezentování šlechty jako pokračovatelů antických herojů. Zde se hodí poznámka, že tento detail kontrastuje s dnešní představou o renesančním člověku. Ten je zobrazován pacifisticky, tj. spíše s pravítkem než s mečem.

Podmínka zdatnosti v boji je kruciólní také v tom, že člověk nemá možnost napravit své zaváhání. To je znakem nedůvěryhodnosti a přináší hanbu na celý život.⁴⁶ Zde si můžeme všimnout rozdílu ve vnímání pochybení v antice a v renesanci. V dobách herojů spáchání chyby ještě nebylo důvodem proč jedince zavrhnout. Dokonalost tkvěla ve vůli svoje provinění odčinit. Naproti tomu v renesanci jsou lidé této možnosti zbaveni a jediný krok stranou znamená definitivní vykročení z cesty za dokonalostí.

Návaznost na antiku se projevuje i ve vstřícném vztahu k tělesnu, který je pro renesanci typický. Na rozdíl od středověku, kdy se kladl důraz na statečnost a udatnost rytíře, a od rané renesance, kdy se zase vše obrací spíše k duchovní kráse člověka, na přelomu 15. a 16. století se lidé více zajímají i o svoji fyzickou krásu. Dokonalému dvořanovi by tedy neměla chybět ani pěkná tvář a sportem vytvarovaná postava.⁴⁷

⁴⁵ Tamtéž, str.79.

⁴⁶ „...hlavní a prvou povinností dvořana má být služba ve zbraní...pověst statečného a věrného služebníka si získá, jestliže tyto vlastnosti prokáže svými činy všude a v každé době; v tom nesmí nikdy selhat, nechce-li sklídit svrchovanou hanbu; tak jako pověst žen, je-li jednou poskvrněna, už nikdy nebude čistá jako dřív, tak také pověst kavalíra, který nosí zbraň, znectí-li ji třeba jen v jediné maličkosti zbabělost nebo jiný poklesek, zůstane provždy zkažena a pohaněna před celým světem.“ Tamtéž, str.50.

⁴⁷ „...dvořan musí být od přírody obdařen pěknou tvář a postavou spolu s půvabem, pro který si ho lidé oblíbí.

...vaší tváři nechybí půvab, a mohu také vysvětlit v čem spočívá: váš obličej je beze sporu milý a líbí se, i když rysy nejsou příliš jemné, je mužný a přitažlivý... Právě tak bych si přál, aby vypadal náš dvořan, ne měkce a zženštile, jak chtějí vypadat všelijací hejskové...“ Tamtéž, str.53.

Na rozdíl od předcházejícího vzoru ideálního člověka – středověkého rytíře, kdy byla nejdůležitější jeho fyzická síla a obratnost, v období renesance se objevuje požadavek, aby nový ideál měl dobré rétorické schopnosti. (Připomeňme si, že tato vlastnost byla připisovaná i antickým herojům.) Proslov dokonalého dvořana by měl být založený na dobrém použití jazyka, a to jak latiny, řečtiny a zejména pak jazyka *lidového*. Řeč dvořana by měla být srozumitelná a zejména *vtipná*. Oceňovaná je pak také pohotovost, s jakou by byl dvořan schopen odpovídat na dotazy a poznámky. Nutnou známkou správné řeči je také hojná zásoba slov.⁴⁸

Dokonalá mluva ale není ničím, pokud dvořan nemá, co by sděloval. Zásadní charakteristikou dokonalého dvořana je tedy jeho vzdělání. Požadavky na výchovu a znalosti renesančního člověka jsou obecně nemalé.

Dokonalý dvořan musí zvládat číst a psát v klasických jazycích, stejně jako v národním jazyce. Měl by také znát všechna důležitá díla jak v próze, tak poezii. K jeho běžným kratochvílím by samozřejmě měla patřit i vlastní tvorba. Ta by mu měla zajistit jak intelektuální cvičení, tak dostatek respektu ve společnosti, obzvláště před dámami.⁴⁹ Dvořan by se měl vyznat i v umění malířském a nutnou součástí jeho výchovy musí být také hudební vzdělání.⁵⁰

Co se týče morálních kvalit, správný dvořan by měl být ušlechtilý a zejména pak schopný sám podle svého vlastního úsudku rozhodnout co je správné a co nikoli. Můžeme zde tudíž registrovat aspekt morální autonomie. Každý má právo posuzovat svého panovníka a pokud ten nejedná v souladu s jeho morálním přesvědčením, tento má právo odmítnout podrobit se jeho rozkazům.⁵¹

⁴⁸ Tamtéž, str.53.

⁴⁹ „Přál bych si, aby [dvořan] byl v literatuře vzdělán víc než průměrně, přinejmenším v tom oboru, kterému říkáme humanistická studia, aby ovládal nejen latinu, ale i řečtinu, v kterémžto jazyku bylo napsáno mnoho výtečných knih. Aby znal básníky a právě tak řečníky a dějepisce a byl zběhlý v psaní veršem i prózou, především v našem lidovém jazyce“ Tamtéž, str.82.

⁵⁰ „...musí znát noty a podle nich zpívat a hrát na různé nástroje; protože nelze si představit důstojnější a ušlechtilější zábavu pro chvíle odpočinku po práci a k zotavení vyčerpané mysli“ Tamtéž, str.86.

⁵¹ „Octne-li se náš dvořan řízením osudu ve službách pána zkaženého a zlomyslného, pak musí hned, jakmile ho prohlédne, od něj odejít“. Tamtéž str.122.

4.1.2. DOKONALÁ ŽENA

Vnímání ženy v období renesance bylo ve velké míře odvozeno od ideálu Panny Marie a světic a navazovalo na kurtoazní literaturu. Její postavení se významně změnilo. Zatímco v dřívějších dobách naplňovala žena většinou roli pouze manželky a matky, od renesance se definitivně odpoutává od muže a stává se společensky samostatnou jednotkou.

V počátcích renesance žena představovala důkaz dokonalosti božího díla. V její osobě se spojuje božské a pozemské. Její zbožštění bylo patrné už v ženských postavách literátů, jako například v Dantově Beatrici a Petrarcově Lauře. Za poznámku stojí i to, že Dante ve své Božské komedii ani v jednom případě necituje konkrétní vlastnost své průvodkyně. Jediné, jak lze totiž popsat dokonalost je jejím přirovnáním k božské kráse. „...vpřed jsem zase zrak upřel v pohled sladké průvodkyni, jež z očí svatých zářně usmála se“ nebo „Proto já jí: „Vzhled váš, tak divně milý, jakési jasně božské rysy chová, že nás to v dávných představách až mýlí; já jenom zvolna vzpomínal, však slova tvá teprv ukázala stopy jisté, že snadněji teď poznávám tě znova.“⁵²

V pozdějším období se obraz ženy poněkud změnil. Dáma už nebyla jen nejkrásnějším božím dílem, ale stala se zároveň i nejdůležitějším článkem společnosti. Kolem důležitých žen se začaly scházet významné osobnosti jak politického, tak kulturního a vědeckého světa. Právě v těchto skupinách se začala formovat nová intelektuální elita. Pokračováním těchto spolků jsou pak slavné barokní a posléze i klasicistní salóny.

Dokonalá renesanční žena měla být stejně jako její mužský protějšek z urozeného rodu. V souvislosti s jejím změněným společenským postavením, coby organizátorky kulturního života, se u žen ještě více dbá na to, aby byla dobrou společnicí. „...musí se vyhýbat strojenosti, projevovat v celém chování vrozený půvab, dbát na dobré mravy, být vtípná, moudrá, nikoliv pyšná či závistivá, pomlouvačná, marnivá, hašteřivá nebo líná, musí si umět získat a udržet přízeň své

⁵² Alighieri, D.: Božská komedie, Státní nakladatelství krásné literatury, Praha 1965, str. 277 a 278.

*velitelky i všech ostatních a vykonávat obratně a roztomile všechno, co patří k povinnostem ženy.*⁵³

Co se týče morálních kvalit ženy, požadovanou univerzální vlastností je ušlechtilost. Ta v případě ženy vyjadřuje soubor vlastností jako je cudnost, rozvaha, vlídnost, duchaplnost a ohleduplnost.

Pozitivní přístup k tělesnu se v renesanci projevuje i zvýšenou starostlivostí o fyzickou krásu. Ženy se už nesnaží oblečením zcela zakrývat, ale naopak volí takové střihy šatů, které jejich ženskost podtrhnou. „*Poněvadž dámy smějí a musí věnovat své kráse větší péči než muži a krása má různé odstíny, musí tato dáma vědět, které šaty zvyšují její půvab a hodí se pro tu či onu příležitost... má dbát, aby byla vždycky sličná a pohledná, a přitom dávat najevo, že se o to sama nijak nepřičiňuje.*“⁵⁴

Co se týče vzdělanosti, nesmí dáma zaostávat ve znalostech literatury, hudby, tance a malířství za svým mužským protějškem.

4.1.3. CESTA K DOKONALOSTI

Představili jsme si vlastnosti, kterými by se měl v období renesance honosit dokonalý muž a dokonalá žena aristokratického původu. Další otázkou je, jakým způsobem lidé mohli těchto vlastností nabýt. Opět budeme sledovat dvě linie, a to cestu výchovy a vzdělávání a cestu biologického přenášení vlastností.

Výchova a vzdělání hraje v renesanci natolik významnou roli, že o jejich úloze ve formování dokonalého člověka není pochyb. Renaissance se nechává inspirovat antikou i v tomto ohledu, a proto se zde opět setkáváme s ideálem kalokagathia. Zároveň ale musí mít jedinec i přirozený hudební, literární a pohybový talent, což ho již určitým způsobem předurčuje k tomu, aby dosáhl výtečných kvalit.

Na rozdíl od antiky není v období renesance vzdělání masově přístupné. Vzdělaná společnost se sama definuje jako intelektuální elita a úmyslně se od ostatních obyvatel distancuje. Představa dokonalého člověka tedy v tomto případě není spojená s představou dokonalé společnosti.

⁵³ Castiglione, B.: Dvořan, Odeon, Praha 1978, str.201.

⁵⁴ Tamtéž, str.205.

Změny zaznamenáváme i co se týče druhé cesty předávání dokonalých vlastností, a to skrze dědičnou linii. V tomto období již nejlepší lidé nemají mít programově nejvíce potomků. Souvisí to pravděpodobně s finanční náročností životního stylu kultivovaného dvořana, s rostoucí nákladností jeho vzdělání a v neposlední řadě i s problematikou dědických vztahů.⁵⁵ Dalším faktorem může být i změna vnímání ženy jako samostatné jednotky a ne pouze coby manželky a matky. Plodnost už není vyzvedávána jako výhradní kvalita.

4.2. HUMANISTICKÝ OBRAZ DOKONALÉHO ČLOVĚKA

Renesanční intelektuální elita vytváří obraz dokonalého člověka v osobnosti dokonalého humanisty. Humanismus vzniká jako proud vymezující se proti středověké scholastice, které vyčítá prázdný formalismus, nesnášenlivost, fanatismus a pokrytectví. Naopak klade důraz zejména na svobodu bádání, myšlení a projevu. Svoboda je základem ušlechtilosti a morálního cítění. *„Dělej, co chceš, protože lidé svobodní, ze zdravého rodu, dobře vychovaní, obcující v počestných společnostech, mají od přirozenosti jakýsi pud a osten, který je všudy nutká k ctnostným skutkům a odvádí od nepravosti; tomu pudu říkali čest.“*⁵⁶ Takto zní nápis na Thelémském klášteře, utopickém místě v Rabelaisově románu Gargantua a Pantagruel, sídle dokonalé humanistické společnosti. Dalším základním požadavkem humanismu je samostatnost a zásada nedůvěra v autority. Humanista se spoléhá na svůj rozum a důvěřuje vědě.

4.2.1. DOKONALÝ HUMANISTA

Obraz dokonalého humanisty je jasně čitelný v Rabelaisově obrovi Gargantuovi. Gargantua je humanistickým učencem par excellence. Je vzdělaný v geometrii, aritmetice, hudbě⁵⁷, astronomii (ne astrologii!), soukromém právu, filozofii, přírodních vědách a v lékařství. Ovládá klasické jazyky - řečtinu, latinu,

⁵⁵ Máme na mysli snahu zamezit rozdrobování majetku mezi potomky, která vyústila v pozdější degeneraci šlechtických rodů.

⁵⁶ Rabelais, F.: Gargantua a Pantagruel, Melantrich, Praha 1953, str.190.

⁵⁷ „...naučil se hrát na loutnu, na spinet, na harfu, na flétnu s klapkami i devítidírkovou, na violu a na pozoun“ Tamtéž, str.101.

hebrejštinu, chaldejštinu a arabštinu. Gargantua samozřejmě má i znalosti z oblasti umění a je vynikajícím řečníkem. Zároveň je zdatným jezdcem a bojovníkem. Boje ale nevyhledává a má smysl pro spravedlnost.⁵⁸

Gargantuův otec Grandgousier je vzorem humanistické mírumilovnosti. Rytířská čest je nahrazena úctou k lidskému životu. *„Válečný podnik bude vykonán s krveprolitím co možná nejmenším. A bude-li možno, zachráníme nejvhodnějšími umělými obraty, podskoky a lstmi válečnými všechny duše a pošleme je veselé do jejich domovů.“*⁵⁹

Humanisté kladou velký důraz na praktické vzdělání. *„...chodili se dívat na brusiče kamenů, zlatníky a klenotníky, nebo na alchymisty a minciře, nebo čalouníky, pentláře, tkalce sametu, hodináře, zrcadláře, tiskaře, varhanáře, barvíře a jiné takové různé řemeslníky; a dávajíce všude spropitné, poznávali a pozorovali řemeslnou dovednost i vynalézavost.“*⁶⁰ Zde můžeme postřehnout rozdíl mezi Castiglioneho dokonalým dvořanem, který praktické znalosti mít nemusí. Zatímco dvořan je čistě aristokratickým ideálem, v humanistickém vzoru můžeme vidět nastupující vliv měšťanských hodnot.

Požadavek na praktický sociální užitek člověka je také důvodem nesouhlasu s kněžským životem a obžalobou scholastiky. *“Mnich, praví, neorá jako sedlák, nechrání zemi jako voják, neuzdravuje nemocné jako lékař, nekáže a neosvětluje svět jako řádný kazatel evangelia a vychovatel, nepřináší příjemné a nezbytné věci státu jako obchodník. Proto jsou v opovržení a nenávisti.“*⁶¹

Humanisté jsou sice odpůrci asketického způsobu života, dokonalý člověk ale musí být střídmy v jídle. Ačkoli zbožnost rovněž patří ke kvalitám humanistického ideálu, neprojevuje se fanatickým uctíváním. Gargantua nechodí na církevní mše, ale sám se modlí k Bohu a vzdává mu díky za jeho dobrotu.⁶²

⁵⁸ Lidem, kteří byli poškozeni vnučenou válkou nabízí odškodnění.

⁵⁹ Tamtéž, str.119.

⁶⁰ Tamtéž, str.105.

⁶¹ Tamtéž, str.137.

⁶² *„I modlíli se k Bohu Tvůrci, velebíce ho a utvrzující svou víru v něho a oslavující ho za jeho nezměrnou dobrotu, a vzdávající mu díky za všechny čas minulý, poroucheli se v jeho božskou milost pro všechnu minulost.“* Tamtéž, str.103.

4.2.2. CESTA K DOKONALOSTI

Prostředkem k šíření uznávaných vlastností je opět univerzální výchova. Garantua získává fyzickou zdatnost sportem, jízdou na koni a bojem. Zároveň se ale věnuje i rozvoji duševních schopností, a to studiem jazyků a věd. Konkrétně se vzdělává například ve vědách přírodních, humanitních, filozofii a matematice. Přestože je Gargantuova výchova náročná, nikdy se nepostupuje ve výuce násilně. Vždy je kladen důraz na to, aby bylo vše dobrovolné a nenucené.

Humanistickým ideálem bylo rozšířit vzdělání na co nejvíce osob bez ohledu na pohlaví, stále však jen v rámci vyšší společnosti. I v klášteře Thélémy je vzdělání určeno pouze urozeným mužům a dámám. Vedle nich žijí i řemeslníci a obchodníci, kteří jim zajišťují pohodlí, ti se ale na výchově a vzdělávání nepodílí.

4.3. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO DOKONALÝ OBČAN DOKONALÉHO STÁTU

Mimo společenské rozdělení na šlechtu a lid se v renesanci rodí moderní pojetí státu jako dokonale fungujícího rovnostářského útvaru. Moreova Utopie, Sluneční stát Thomase Campanelly nebo Nová Atlantis Francise Bacona stojí na dokonalých jedincích, kteří vytváří dokonalou společnost. Všechny dobové utopie se vyznačují obdobnými zásadami. Při hledání vlastností takto dokonalého občana budeme vycházet z rozboru díla Thomase Morea.

4.3.1. DOKONALÝ ČLOVĚK

Představitelem dokonalého člověka je v případě Utopie prakticky každý občan. Všichni by se totiž měli vyznačovat identickými vlastnostmi, protože absolvují nejen společnou výchovu, ale také celý život probíhá v komunitě. Absolutní rovnost tedy platí nejen ve smyslu politickém a sociálním, ale také ve smyslu populačním. Egalitářská společnost je totiž cíleným produktem systému.

S obdobným modelem výchovy a života v komunitě jsme se již setkali v prvním utopickém systému – Platónově Republice. Existují předpoklady, že

Thomas More Ústavu četl a nechal se některými prvky inspirovat. Oproti starší verzi, ale celý společenský řád řeší humánnějším přístupem. To se týká zejména otázek likvidace neplnohodnotných osob a euthanasie.

V Moreově Utopii je zásadní kvalitou vzdělání. Každý občan tedy musel absolvovat komplexní studium podle antického vzoru. Musel se vyznat ve vědách, hudbě, dialektice a filozofii. Velice důležitá byla také znalost astronomie založená na pozorování a bádání, nikoliv na pověrách.⁶³ Dokonalý jedinec, člen této utopické společnosti, musel umět samostatně myslet, jednat a využívat svých vědomostí. Vzdělávání by se také měl věnovat kontinuálně celý život.

Kromě rozvíjení intelektuálních schopností by měl dokonalý jedinec také pečovat o své tělo, které bylo v renesanci chápáno jako dar přírody a zdroj radosti. To znamenalo nejen provozovat pravidelná cvičení za účelem získání síly a obratnosti, ale také odmítnout jakoukoli formu asketismu. *„Ničit sebe pro marný stín ctnosti, aniž by z toho měl kdokoli užitek, s vírou, že budou moci lehčeji snést opačnou stranu štěstěny, která možná nikdy nepřijde – to je to, co považují za vrchol bláznovstv.“*⁶⁴

Pro život ve společnosti, tak, jak si ho představoval Thomas More, musel být dokonalý člověk tolerantní, čestný, loajální vůči své zemi a disciplinovaný. Všechny tyto vlastnosti měly být vlastní jak mužům, tak ženám.

4.3.2. CESTA K DOKONALOSTI

Vzdělání je v Moreově Utopii, stejně jako v Platónově republice, určeno všem bez rozdílu. Společná výchova ke stejným ideálům je jedním z jejích pilířů. Děti sice žijí v rodinách, ale všechny musí absolvovat výuku organizovanou státem. Ani dospělým obyvatelům Utopie prakticky není ponechán žádný volný čas. To, co More nazývá volnou chvílí by měli lidé využívat k dalšímu vzdělávání, popřípadě k hraní na hudební nástroj.

Co se týče eugenických tendencí, žádné nejsou v Utopii explicitně popsány. Všichni zdraví obyvatelé Utopie jsou nositeli dokonalých vlastností, a tak není důvod, proč někoho upřednostňovat. Přesto ale v Utopii funguje kontrolní systém -

⁶³ More, T.: L'Utopie, Flammarion, Paris 1987, str.172.

⁶⁴ Tamtéž, str.184.

snoubenci potřebují ke svému sňatku souhlas státního orgánu, konkrétně senátu. Důvody, pro které by svazek nebyl odsouhlasen ale nejsou zmíněny. Můžeme předpokládat, že funkcí této státní kontroly bude vyloučit z rozmnožovacího cyklu postižené. Otázka vztahu k intelektuálně slabším a různě fyzicky postiženým osobám je řešena v Utopii velice humánním způsobem. Blázni jsou pro ostatní zdrojem zábavy, ale nikomu není dovoleno, aby se k nim špatně choval. Stejně tak v případě fyzicky postižených je ostuda takovému člověku se posmívat. More nepodporoval euthanasii u těžce nemocných a umírajících. Nechává plně na jejich uvážení, jestli chtějí sami požádat o pomoc s ukončením vlastního života. V souvislosti se senátem, jako kontrolním orgánem sňatků můžeme očekávat, že nezdravým osobám by senát s největší pravděpodobností souhlas se sňatkem nedal, a tím by jim fakticky zamezil přenášet své postižení na další generace.

Povšimněme si zde výrazné proměny ve způsobu předávání vlastností po dědičné linii. Doposud jsme se setkávali pouze s přístupem, kdy byli vybraní jedinci podporováni v plození potomků, o nichž se předpokládalo, že budou také nositeli výjimečných vlastností. Tento způsob můžeme nazvat selekcí žádoucích hodnot a podporou jejich rozšiřování ve společnosti. V Moreově Utopii se ale objevuje myšlenka zavedení státní kontroly nad sňatkovostí, potažmo nad porodností.

V souvislosti s Moreovým dílem tedy můžeme mluvit o prvním promyšleném eugenickém programu, který je založen na kontrole porodnosti, nikoli na likvidaci neplnohodnotných osob. Pravdou ale je, že ani ve Spartě ani v Platónově Republice nebylo nutné takový kontrolní systém zavádět, protože všichni slabší jedinci byli eliminováni ještě před dospělostí.

4.4. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO DOKONALÝ MĚŠŤAN

Obraz dokonalého člověka podle měšťanstva se liší od dokonalého dvořana v mnoha ohledech. Vyplývá to již z odlišného způsobu života těchto společenských vrstev. Zatímco šlechta žije ze zděděných majetků a privilegií, buržoazie musí spoléhat na svoji vlastní činnost. Aktivní přístup k životu a tvrdá práce jsou jejími nutnými hodnotami. Stejně jako aristokracie i měšťanstvo má pocit výjimečnosti a nadřazenosti nad ostatními vrstvami společnosti, tj. nad šlechtou a nižšími masami, kterými opovrhuje.

Kolem patnáctého století se formuje vysoce kulturní a vzdělaná buržoazie, která vedle obecně sdílených hodnot uznává také své vlastní. Měšťané se ale už nikdy nezbavili špatné pověsti, za kterou vděčili zejména prvním kapitalistům z pozdního středověku. Šlechta se vysmívala jejich spořivosti, maloměšťáctví a nevkus, nižší třídy je zase považovaly za vypočítavé a chamtivé vykořisťovatele. Dramatik Molière označil tyto první podnikatele za materialisty a neotesance, mezi jejichž hlavní charakteristiky patří faleš, neznalost a nevkus.⁶⁵

4.4.1. DOKONALÝ MUŽ

Hodnoty buržoazie pevně zakotvily ve společnosti až do devatenáctého století, kdy se hovoří o jejím zlatém věku. Jak už bylo řečeno, základní kvalitou byla tvrdá práce. Spolu s talentem, ctností, invencí a majetkem byla zárukou společenského vzestupu. Měšťané byli materialisté v tom smyslu, že komfort pro ně znamenal jeden z hlavních cílů snažení. V žádném případě ale neměla být záměrem jen prostá kumulace majetku. Dalším „hnacím motorem“ byla touha po uznání.

Mezi pozitivní vlastnosti patřila také šetrnost, hospodárnost a spořivost, pro kterou byli měšťané svými kritiky nazýváni lakomci. V souvislosti s vymezováním se vůči šlechtě si zakládali na své svobodě, autonomii a samostatnosti. Šlechta pro ně představovala „vyhaslou“ společnost, která pouze hraje své předurčené role. Buržoazie si vážila vzdělanosti, která se čím dál více v jejích řadách rozšiřovala.

Co se týče morálního cítění, důležitou hodnotou byl pro měšťany mravný život spojený s náboženskou vírou. Dokonalý člověk musel být také čestný a ochotný sloužit společnosti.

Buržoazie začíná odlišovat soukromý a veřejný život. Domov pro ni symbolizuje azyl před tvrdým světem obchodu. Oproti šlechtě kladou měšťané důraz na citové vztahy a harmonické soužití členů rodiny.

4.4.2. DOKONALÁ ŽENA

Ženy nehrají v této společnosti žádnou specifickou roli. Oproti dvorskému ideálu, dokonalost měšťanky spočívá opět v roli dobré manželky a matky. Jejím

⁶⁵ Molière: Le Bourgeois gentilhomme (1671)

úkolem je pečovat o rodinu a vytvářet jí harmonický domov. Nepředstavuje manifest božské dokonalosti, ale naopak se stará o materiální komfort domova. Musí být tedy prakticky založená, pracovitá a zručná. Funguje jako morální opora celé rodiny a zároveň podporuje svého muže v podnikání. Její další uznávané vlastnosti jsou zbožnost, věrnost, oddanost rodině, vlídnost, skromnost a šetrnost.

4.4.3. CESTA K DOKONALOSTI

Studium představovalo pro měšťany způsob, jak překonat původní rodové nerovnosti mezi nimi a šlechtou. Před vědomostmi se rozdíl v rodu ztrácel. Vzdělávání tak představovalo jeden z nejdůležitějších faktorů života buržoazie. Nemělo ale za cíl rozšířit uznávané vlastnosti ve společnosti, ale naopak vyvýšit jedince nad ostatní.

Měšťanské hodnoty měly cenu pouze pro měšťany. Stejně jako šlechta i buržoazie se chápala jako elita a neměla zájem rozšiřovat své ideály mimo svoji společenskou skupinu.

4.5. ZÁVĚR

V období renesance můžeme rozeznat několik vzorů dokonalého člověka. To, co je spojuje je vzdělanost, jako jedna z vysoce ceněných schopností. Ideály v reálné společnosti se vyvíjí ve dvou liniích, a to jako pokračování měšťanského ideálu a jako pokračování ideálu rytířského. V rámci pokračování aristokratického vzoru se objevují dva vzory, a to ideál dokonalého dvořana a humanistický ideál. Humanistický idol se odlišuje od dvořana důrazem na praktickou užitečnost člověka a pacifistickým postojem.

kurtoazní rytíř	---	dvořan
X		X
středověký měšťan	---	renesanční měšťan

Dokonalý dvořan		Dokonalý humanista
urozenost		svoboda
čestnost		urozenost
vzdělanost, kreativita (psaní básní)		čestnost

zdatnost	vzdělanost, kreativita
morální autonomie	praktická znalost, činnost
přirozenost	morální autonomie
hrdost, samostatnost	zdatnost
společenská (vtipnost, pohotovost)	mírumilovnost
elegance, fyzická krása	

Kromě dvou reálných linií se v renesanci objevuje i představa dokonalého člověka jako občana dokonalého státu. Ideálně fungující společnost je založená na disciplíně a toleranci. Komplexní vzdělávání zabírá velkou část života těchto dokonalých občanů.

dokonalý člověk jako občan dokonalého státu
vzdělanost
samostatnost
čest
zdatnost
loajálnost
tolerantnost
disciplinovanost

V renesančním měšťanovi můžeme vidět jasné pokračování středověkého měšťana. V obraze dokonalého člověka se zachovávají kvality jako je pracovitost, invence a oddanost rodině. Na rozdíl od rané buržoazie přidává renesanční měšťanstvo k těmto základním vlastnostem už soubor ctností vázaných na vykonávání podnikatelské činnosti jako je poctivost a spořivost. Zde už nemůžeme hledat pouhou snahu o kumulaci majetku, ale jasně stanovený systém hodnot.

středověký měšťan	renesanční měšťan
pracovitost	pracovitost
mravnost (věrnost, poctivost, oddanost rodině)	mravnost (věrnost, poctivost, oddanost rodině)
vzdělanost	vzdělanost
podnikavost	podnikavost
invence	talent
	spořivost
	hospodárnost

	samostatnost
	invence

Jak už bylo řečeno, renesanční dvořan navazuje systémem hodnot na středověkého kurtoazního rytíře. Centrem dvořanova života už není dáma, ale celkově společenský život. Dokonalý dvořan musí mít přirozené chování a měl by umět společnost pobavit nejen svým vtípem, ale například vlastní literární tvorbou. Vzdělanost, elegance a fyzická krása jsou další požadavky na dokonalého reprezentanta vyšší třídy. Z toho můžeme pozorovat jasný posun směrem ke smyslovému ideálu.

kurtoazní rytíř	dvořan
urozenost	urozenost
statečnost	čestnost
čestnost	vzdělanost, kreativita (psaní básní)
zdatnost	zdatnost
elegance	morální autonomie
trpělivost	přirozenost
vzdělanost	hrdost, samostatnost
skromnost	společenskost (vtipnost, pohotovost)
	elegance, fyzická krása

Zásadní rozdíl mezi ideálem aristokracie a ideálem buržoazie je v odlišném chápání cíle lidského života. Zatímco buržoazie usiluje materiálně zajistit svůj život na zemi vlastními silami, aristokracie se majetkovými otázkami prvořadě zabývat nemusí. Její ideál proto může být odtržen od praktické každodennosti a směřovat k nadčasovým ideálům, podobným antickým.

renesanční měšťan	dvořan
pracovitost	urozenost
mravnost (věrnost, poctivost, oddanost rodině)	čestnost
vzdělanost	vzdělanost
podnikavost	zdatnost
talent	morální autonomie

spořivost	přirozenost
hospodárnost	hrdost, samostatnost
samostatnost	společenská (vtipnost, pohotovost)
invence	elegance

měšťanka	dvorní dáma
zbožnost	urozenost
pracovitost	společenská
mravnost (cudnost, věrnost, pokora)	ušlechtilost (cudnost, vlídnost, ohleduplnost)
zručnost	duchaplnost, rozvaha
skromnost	krása, elegance
šetrnost	vzdělanost

5. BAROKO

Dokonalý barokní člověk nemůže být definován jednoznačně, jelikož baroko samo není kompaktním obdobím s jednotnou kulturou a smýšlením. Vyznačuje se totiž i prvky, které se staví vůči hlavnímu proudu do opozice.

Základní charakteristikou barokní společnosti je náboženská citlivost.⁶⁶ Protireformace se projevuje v jinak chápaném cíli vzdělání. Člověk už nemá posvěcení svobodně bádát a hledat vlastní cestu. Rozum, který byl v renesanci zásadním nástrojem vědění není schopen určit na které straně je pravda, naráží na svoje hranice a přestává být garantem vědění (B. Pascal). Oporou a hranicí pochybností je „*sole fide*“ - „pouhá víra“. Církev má privilegium na právo výkladu slova božího. Původní humanistické učení prosazované za renesance je podrobena kontrole církve. Deismus a myšlenka poznávání Boha skrze jeho dílo - Přírodu - se postupně vytrácí.

Ve všudypřítomné nejistotě a úzkosti se člověk cítí osamoceně a začíná si více všímat svého individuálního „já“, své zranitelnosti a smrtelnosti. Do umění tak začíná pronikat subjektivita, která se mimo jiné projevuje ve všech oblastech tvorby. Barokní obrazy a hudba vynikají svou hloubkou, rozervaností, dynamičností, niterností.

Proti baroknímu proudu vycházejícímu z primárně náboženského vnímání světa, se udržuje proud antibarokního smýšlení. To zůstává nakloněno renesanční koncepci ctivosti, zakládá se na racionálních postupech a odmítá dogmatický pohled na svět. Zároveň má často i satirický nádech a realistický přístup. Antibarokní proud je spojnicí mezi renesancí a osvícenstvím.

V této kapitole se budeme věnovat obrazu dokonalého člověka uznávaného jak v oficiálním barokním proudu, tak i v proudu antibarokním. Vycházet budeme z dobové literatury, která měla na tehdejší společnost významný vliv.

⁶⁶ Morální rozklad katolické církve odvrací věřící od katolictví k reformním proudům, které hlásají osobní přístup k Bohu. Katolická církev se oprávněně začíná obávat o svoje pozice a zahajuje protireformaci. Vzniká řád jezuitů, který hraje v rekatolizaci velkou roli. Jezuité vytváří propracovaný školní systém, a tím získávají přímý vliv na mládež. Zároveň začínají jezuité pronikat na venkov prostřednictvím náboženským barokních divadel, jejichž význam nebývá doceňován.

5.1. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO ČLEN SPOLEČENSKÉ ELITY

Centrum kulturního života se přesunulo z královského dvora do soukromých salónů, kde se scházeli aristokraté společně s představiteli vysoké buržoazie a literáty. Ústřední postavou této vybrané společnosti je opět žena, která schůzky organizuje a určuje směr zábavy.

Oblíbenou činností v typickém salónu jsou psychologické debaty a různé společenské činnosti. Objevuje se také nový prvek společenského života – tzv. *preciosita*. Představitelé elity se vědomě odlišují od ostatních nejen svým vystupováním, ale také oblékáním a jazykem, který slouží jako jistý sociální kód. *Preciosní* mluva se vyznačuje eliminací všech pojmů a frází, které se mohly spojovat s něčím nízkým, jako jsou například tělesné funkce. Společenské styky jsou podrobeny přísné etiketě. Barokní móda je v souvislosti s odmítnutím všeho tělesného velice upjatá a přísná.

Preciosita je formou „společenské hry“, která měla jistým způsobem zakrýt přirozenost spojenou se „zvířeckou“ tělesností a místo ní nastolit novou „vyšší“ realitu. Ta je ryze lidská, navíc přístupná jen vybraným jedincům. Můžeme ji vykládat jako projev nadřazenosti nad ostatními sociálními vrstvami, zejména materiálně zaměřenou buržoazií. Přestože je společenská „hra“ stále imitací boje o přízeň dámy, v *preciosních* salónech je veškeré tělesno zapovězeno.⁶⁷ V povinnosti nevyjadřovat se k zapovězeným či nevhodným tématům se projevuje popření přímosti a upřímnosti, vlastnosti uznávané v renesanci a zejména v pozdějším osvícenství.

V odporu vůči přirozenosti a tělesnu můžeme vidět protiklad k renesančnímu požadavku na přirozenost. Naopak, typický barokní ideál navazuje na renesanci v tom, že dokonalé vlastnosti u člověka lze odhalit pouze ve společnosti. U izolovaného jedince nelze rozpoznat schopnosti jako galantnost, vtip a pohotovost, které jsou pro baroko natolik důležité. Dokonalý jedinec už nemůže být osamělý hrdina, nýbrž výtečný člen elitní společnosti.

⁶⁷ Naznačuje to jak tehdejší móda, tak zejména jazyk. Odmítání tělesna a směřování k vyššímu duchovnímu světu bylo například příčinou zvýšeného výskytu anorexie mezi mladými dívkami v tomto období.

5.1.1. DOKONALÝ MUŽ

S ryze barokním ideálem se v dobové literatuře neseťkáváme, a proto ho odvozujeme ze zásad platných v salónech. Tam se scházela elitní společnost, která měla rozhodující moc a úspěch ve vysoké společnosti. V rámci ideálu aristokracie a vysoké buržoazie je dokonalý barokní muž pokračovatelem dokonalého dvořana, který sám navazuje na středověký obraz kurtoazního rytíře. Zásadním určením správného muže je jeho zbožnost, ušlechtilost, rafinovanost, galantnost; celkově jeho kulturní chování.

V pozdním baroku se opět setkáváme se zvýšeným oceňováním samostatného úsudku, potažmo s důvěrou v rozum. La Rochefoucaud, moralista, psycholog a analytik barokních salónů 2. poloviny 17.století popisuje dokonalého člověka jako mimořádně vnímavého, bystrého a ušlechtilého. La Rochefoucaud svým jasným slohem a vyzvedáváním racionálna už předznamenává klasicismus. Jednou z nejvíce uznávaných schopností je ostrovtip. Ten předpokládá vynalézavého a tvořivého ducha, který je schopen odhalit souvislosti svým vlastním důmyslem. „...jeho osvěta nezná hranic, jedná vždy stejně a se stejnou aktivitou, rozpoznává vzdálené objekty tak, jako by byly přítomny, rozumí skutečnosti, vymýšlí největší věci a zároveň rozpozná ty nejmenší; jeho myšlenky jsou ušlechtilé, rozsáhlé, správné a pochopitelné; nic neunikne jeho bystrosti a skrze ní proniká k pravdě skrze temnoty, které ji zakrývají ostatním.“⁶⁸ . Dokonalý člověk je pro něj *aktivně* jednající a chápaní, to znamená, že porozumění není osvícením, ale výsledkem aktivity vlastního rozumu při hledání pravdy. Přesto nesmíme zapomínat, že v období baroka je každý neustále konfrontován s limity rozumu. Člověk tedy sám pátrá po pravdě, ale nemusí jí nikdy dosáhnout, stejně jako v ní nikdy nebude mít jistotu. Vše funguje nezávisle na něm; oproti renesančnímu člověku, on se necítí součástí přírody. Právě naopak, barokní člověk se cítí být materiálnímu světu a přírodě nadřazený svým duchovním rozměrem.

Dokonalý člověk musí být zejména erudovaný jedinec, který dokáže využít svých vědomostí pro orientaci ve světě. Zde můžeme nalézt první odkazy na *praktickou* důležitost vzdělanosti. Ve středověku byl rozum světlem, které umožnilo člověku nahlédnout skutečný stav věcí. Stejně tak v renesanci je vědění ještě ve

⁶⁸ La Rochefoucauld: Réflexions ou sentences et maximes morales, Bookking International, Paris 1994, str.160.

většině případů hodnotou pro sebe samo, v baroku začíná být rozum a vědomosti prostředkem k uchopení světa, tj. k jeho ovládnutí.

5.1.2. DOKONALÁ ŽENA

Obraz dokonalé ženy navazuje na kurtoazní Dámu z 12. století a renesanční dvorní dámu. Žena je stejně jako v dřívějších dobách ústřední postavou, tentokrát ale nejen kvůli své kráse, ale také jako intelektuálně zdatná *osobnost*.

Oproti renesanci, kde se u žen vyzvedávala přirozenost a přímot, se v období baroka objevuje jako jedna z uznávaných kvalit rafinovanost. To znamená odklon od požadavku na přímot a upřímnost směrem ke společenské hře. Dokonalá žena 17.století je ušlechtilá a kultivovaná. La Rochefoucauld, když popisuje madame de Montespan, milenkou Ludvíka XIII., vyzdvihuje tyto kvality: „*Její krása je neuvěřitelná; její duch a rozmluva mají ještě více šarmu než její krása.*“⁶⁹ Vysoce ceněnou kvalitou je, stejně jako u mužů, společenskost, bystrost a schopnost vézt rozhovor.

5.1.3. CESTA K DOKONALOSTI

Výlučnost elit nevyplývá jen z jejich urozeného původu, ale je potvrzována i vybraným vzděláním. Ve významných rodinách si lidé platili vychovatele pro své děti a nechali je vzdělávat v co nejvíce oborech. Tento způsob zdokonalování člověka tedy záměrně není univerzální.

Oproti tomu zbožnost (která zahrnuje i víru v neměnnost daných pořádků a tedy poslušnost – ora et labora) se šířila poměrně plošně všemi společenskými vrstvami. Kromě církevních škol, které „tvarovaly“ mládež podle svých požadavků a každodenních kázáních na obyvatele působilo také už zmiňované náboženské divadlo.

Co se týče druhé cesty předávání dokonalých vlastností, a to skrze dědičnou linii, ani v baroku se již s tímto faktorem nesetkáváme. Ani vybraní muži, ani vybrané ženy nejsou vedeny k tomu, aby měly větší počet potomků, než ostatní. Souvisí to samozřejmě se silnou zbožností a odporem k tělesnu, a také s finanční náročností životního stylu, s rostoucí nákladností vzdělání a v neposlední řadě i s problematikou dědických vztahů. Z druhé strany se s jistým eugenickým programem setkáváme u

⁶⁹ Tamtéž, str.181.

předávání státních úřadů určených pouze pro příslušníky šlechty. Zde se předpokládá, že aristokrat bude mít pro určitý post lepší předpoklady. Zajišťuje je nejen původ (genetický) ale i elitní vzdělání, jak o něm byla řeč výše.

5.2. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO ANTIBAROKNÍ IDEÁL

Společnými charakteristikami antibarokních proudů je odmítnutí barokní přecitlivělosti a náboženské vize světa. Proti baroku se staví svým realistickým přístupem, ironií, parodickou nadsázkou nebo vědecky a racionálně založeným uvažováním. Společná je také absolutní důvěra ve schopnosti lidského rozumu pravdivě poznávat. Podle Descartova racionalistického modelu se lidé měli snažit udržet odstup, nepodlehnout momentální emoci a vše podrobit rozumnému úsudku.

5.2.1. LIBERTINSKÝ IDEÁL DOKONALÉHO ČLOVĚKA

Nejvýraznějším protiproudem vůči oficiálnímu směru jsou libertinové. Aktivně tvořících příznivců tohoto proudu nebylo mnoho, ale měli významný vliv. Jejich zásadní charakteristikou je odmítání jakéhokoli omezení svobody. Distancovali se od oficiálních představ náboženských, morálních a také politických. Navazovali na renesanci důvěrou v rozum a odporem proti askezi a předjímalí osvícenství příklonem k ateismu a vírou ve vědecký pokrok.

Libertinský proud se postupně rozštěpil ve dva směry. První se stále soustředil na kritiku oficiálního proudu a na rozšiřování idejí racionality a pokroku, druhý pokračoval směrem k propagaci uvolněnosti mravů. Vrcholu dosáhl v 18.století v tvorbě Choderlose de Laclose a Markýze de Sade.

Jedním z nejvýraznějších představitelů libertinského proudu je Cyrano de Bergerac. Ve svém díle Cesta na Měsíc a Cesta do sluneční říše popisuje utopický svět, který má ukázat úpadek reálného světa. Tentokrát utopie nepředstavují obraz dokonalého světa. Hlavní hrdina – samotný Cyrano se setkává se stejnou politickou a náboženskou zlovůlí, jaká panuje na Zemi. Právě satirickým popisem některých absurdních situací kritizuje poměry vládnoucí na Zemi. Jeho práce jsou nejen

protestem proti oficiálnímu baroknímu proudu, ale také propagací prvních vědeckých myšlenek, tj. závěrů Kopernika, Galilea a Keplera.

Nositele uznávaných vlastností bychom měli hledat i v samotném hlavním hrdinovi, který je moudrý, bystrý, vzdělaný, otevřený a vtipný. Nebojí se zapovězených témat barokních salónů a bez ostychu popisuje živočišné procesy. V tomto můžeme nejjasněji vidět jeho distancování se od rafinovaného baroka. Nepřijímá nekriticky názory jiných a váží si svobody.

Cyrano je zastáncem tzv. přirozené morálky, která hlásá, že cílem života je pozemské štěstí. Odmítá cudnost, panenství i panictví a oslavuje rozkoš. Dokonalý člověk podle Cyrana musí být zejména moudrý, všeobecně vzdělaný, otevřený vědě, svobodomyšlný a odvážný.

5.2.2. DOKONALÝ KLASICISTNÍ ČLOVĚK

Do antibarokního proudu můžeme počítat i 25 let mezi končícím barokem a začínajícím romantismem. Období bývá označováno za tzv. klasicismus. Svým požadavkem na návrat k antické racionalitě a vzdělanosti opouští mystické, okázalé a spirituální baroko a navazuje na racionální renesanci. Svým důrazem na racionalismus a techniku ale zároveň anuluje renesanční pocit výjimečnosti tvůrčích osobností. Vše je předem dáno a umělec či myslitel nekládá ze sebe nic výjimečného; pouze popisuje. Zosobněním dokonalosti už není Příroda fungující na základě přírodních zákonů, ale spíše dokonale fungující stroj. Tuto proměnu si můžeme přiblížit i na metaforickém chápání světa a jeho poznávání. V renesanci člověk čte v knize Přírody, která odkazuje ke svému tvůrci – Bohu. Čtenář sám se musí oddat čtení; aby dosáhl poznání, musí prohlédnout symboly, kterými je *knih*a Přírody prodchnuta. Oproti tomu, v klasicismu je příroda dokonale sestrojenými hodinami – studují se podmínky, za kterých hodiny pracují, či nikoli. Vše je jasně dáno, jde o odhalení skrytých podmínek funkce (sil). Nejlépe lze demonstrovat rozdíl mezi univerzalismem renesance a racionalismem klasicismu na chápání umění. Zatímco v renesanci je umění a poezie božským darem, v klasicismu má umělecké vyjadřování pouze instrumentální charakter. Klasicismus nepopírá umělecké cítění, nicméně musí být doprovázeno zvládnutím pravidel a hlubokými vědomostmi.

Klasicistní společnost a její vnímání dokonalosti bylo ovlivněno zejména politickými událostmi. V 17. a 18. století se západní Francie vyznačuje silnou centrální královskou mocí. Absolutistická vláda držela v šachu jednotlivé hierarchické složky společnosti a zajišťovala sociální rovnováhu. Smysl pro řád, umírněnost a rovnováhu kontrastuje s barokní nedůvěrou ve svět. Ten už nebyl vnímán jako zdroj iluze a nepravdy, ale díky stanoveným pravidlům byl srozumitelný. Dokonalý člověk je tedy ten, který je schopen nalézt ve věcech řád a přirozenost a podle této přirozenosti také jednat. Výsledkem těchto tendencí byla specifická laicizace společnosti - zejména odlišení křesťanství a morálky.

Dokonalý člověk už nemusí být dobrého rodu, jak se požadovalo ještě za renesance. Sociální rovnováha, kterou se absolutismus vyznačoval, měla za následek, že lidé už jasně odmítali považovat za elitu pouze urozené a bohaté osoby. „*Mýlíš se, Philémone, když věříš, že s tvým zářivým vozem, partou pochlebníků, kteří tě obklopují a s šesti voly, co tě táhnou, budeš více ceněn? Když se všechny tyto cetky odstraní a nejsi vidět než ty sám, objeví se jen pouhý ješita.*“⁷⁰ Naopak mezi nejdůležitější vlastnosti, kterých si vážený moralista a vynikající „psycholog“ La Bruyère cení, patří ušlechtilost a skromnost. Přirozenost a umírněnost pak byla základním kritériem při hledání toho, co je správné. „*...jestliže jste rozumný, umírněný, skromný, zdvořilý, šlechetný, uznalý, pracovitý, z jiné třídy a jiného narození, který spíš dává příklady než je přijímá, hodíte se mezi ty, jež je vhodné ochotně následovat.*“⁷¹

Nejdůležitější vlastností dokonalého klasicistního člověka byla erudovanost, smysl pro řád, pracovitost a schopnost hledat v přírodě a ve společnosti univerzální pravidla – základ celého světa. Stejně jako ostatní období i klasicismus se snažil zejména vymezit vůči předcházející éře. V barokním pocitu výjimečnosti viděl klasicistní člověk afektovanost a domýšlivost. V rafinovanosti zase neupřímnost. Důvody mohou být dva. Jednak se mladá generace snaží vymezit vůči svým rodičům, jednak se projevuje vzrůstající vliv měšťanských hodnot a ohlašuje se tak příchod osvícenství. Na konci 17.století již buržoazie nabývá na společenské síle, aby pak dosáhla svého vrcholu v době osvícenství.

⁷⁰ La Bruyère: Les Caractères, Hachette, Paris 1950, str.60.

⁷¹ Tamtéž, str.169.

Co se týče vzhledu, každý člověk měl následovat stanovené zásady skromnosti a umírněnosti. „*Přirozený jednoduchý zevnějšek je oblek obyčejných lidí, je střížen pro ně a podle jejich míry; ale je ozdobou těm, kteří vyplnili svůj život velkými činy : přirovnávám je k nedbalé kráse, ale více pikantní.*“⁷² Zásadní La Bruyèrova výtka však patřila ženám. V době klasicismu totiž přetrvala móda barokních účesů s parukami a silnými líčidly. To ovšem protirečilo stanovenému kritériu přirozenosti. Do stejné kategorie pak spadá kritika mluvy preciosních salónů typických pro barokní období, vůči kterému se klasicismus snažil ohradit. Nepřirozené komolení mluvy odporovalo požadavku na striktně *instrumentální* poslání jazyka.

Důležitým termínem, který se objevuje v období klasicismu je pojem civilizovanosti, respektive jeho opaku, necivilizovanosti. Necivilizovanost je výsledkem hned několika nectností, a to „*bláhové domýšlivosti, nevědomosti o svých povinnostech, lenosti, tuposti, roztržitosti, pohrdání ostatními a žárlivosti.*“⁷³ Civilizovanost znamená uvědomování si svých práv a povinností jako příslušníka konkrétní společnosti. Civilizovaný člověk je ten, který se aktivně účastní veřejného života, je oddaný svému státu a respektuje svoji zakořeněnost v tradici. Právě civilizovanost a občanství jsou kruciálními pojmy v pozdějším osvícenství.

5.2.3. CESTA K DOKONALOSTI

V baroku se stále ještě neobjevuje myšlenka plošného vzdělávání obyvatelstva, a tak se možnost dosáhnout dokonalosti vztahuje pouze na omezený počet osob.

Příslušníci antibarokního směru se nesnažili o šíření uznávaných kvalit skrze dědičnou linii, explicitně ani implicitně.

5.3. ZÁVĚR

Vzor dokonalého člověka vybrané společnosti v období baroka se vyvíjí v několika liniích, které existují více méně paralelně vedle sebe. Hlavní barokní proud se soustředí zejména na náboženský prožitek, hloubku a subjektivitu člověka. Tato

⁷² Tamtéž, str.58.

⁷³ Tamtéž, str.207.

subjektivizace, obrat do nitra člověka, ale vzbuzuje v lidech jistou úzkost, nejistotu a zranitelnost. Barokní rafinovanost, potlačování přirozenosti a vytváření umělé kultury může být chápáno jako obrana.

Vedle hlavního proudu pak existuje libertinský směr, který se vyvinul jako reakce na oficiální proud a představuje pojítka mezi renesancí a následujícím klasicismem a osvícenstvím.

Třetím zástupcem obrazu dokonalého člověka v 17.století je klasicistní ideál. Ten se projevuje zejména požadavkem na návrat k antickému vzoru a svojí přísností. Proti oficiálnímu proudu staví přirozenost, střídmost a umírněnost.

Barokní ideál	Libertinský ideál	Klasicistní ideál
zbožnost	svoboda	vzdělanost
ušlechtilost	kritičnost	ušlechtilost
rafinovanost	moudrost	přirozenost
vzdělanost	bystrost	střídmost
bystrost	vtipnost	zdvořilost
galantnost	vzdělanost	pracovitost
společenskost	otevřenost	umírněnost

Vedle barokního, libertinského a klasicistního ideálu samozřejmě nadále můžeme sledovat i měšťanský ideál. Ten se ale nijak od renesance nemění, a proto jsme mu nevěnovali zvláštní prostor. Nicméně tato neměnnost je ve srovnání s neustále se proměňujícím ideálem šlechty zarážející.

V předcházejících kapitolách jsme sestavili genealogii ideálů vysoké společnosti a určili jsme, že tyto vzory na sebe navazují. Máme tedy proti sobě proměnlivý ideál určité společenské skupiny, která se snaží udržet své výsadní postavení a přitom postupně pozice ztrácí, a poměrně neměnný ideál společenské vrstvy, která se neustále rozvíjí na úkor té první. To znamená, že soubor vlastností uznávaných měšťanstvem se dlouhodobě *osvědčil* oproti ideálu šlechty, který se neustále proměňoval. Nabízí se vysvětlení:

Není-li náhoda, že si úspěšnější skupina udržela stejný ideál, zatímco stagnující aristokracie prošla několika stádii, kdy vyznávala různé ideály; pak vysoká společnost, ve snaze vyrovnat se konkurenci, sama ze sebe cítila potřebu reformy, která vyústila v nový obraz dokonalého člověka. Ten pak působil dokud nevyšlo najevo, že stagnace pokračuje.

Z tohoto vyplývá, že nový obraz dokonalého člověka je dynamickým prvkem proměny společnosti. Ta se vyvíjí podle stanoveného ideálu a nikoli naopak. Ideál se neformuje podle společnosti, přestože je samozřejmě ovlivněn konkrétní situací, ve které vznikl, ale ideál formuje společnost!

Pokud srovnáme proměnu obrazu dokonalého člověka podle šlechty od pozdního středověku do klasicismu, můžeme si povšimnout, že uznávané hodnoty se nejprve od měšťanských hodnot vědomě odlišovaly. V klasicismu již můžeme pozorovat nápadnou shodu mezi obrazem dokonalého příslušníka vysoké společnosti a měšťana. Tento jev můžeme vyložit buď prostupováním šlechty a vysoké buržoazie, a tím pádem i jejích hodnot, a nebo jako opětnou snahu vyrovnat se s úpadkem, tentokrát akceptováním hodnot protivníka. Tento vývoj pak bude pokračovat až do osvícenství, kde dojde k úplnému propojení měšťanských a šlechtických hodnot.

Renesanční měšťan	Klasicistní ideál
pracovitost	vzdělanost
mravnost (věrnost, poctivost, oddanost rodině)	ušlechtilost
vzdělanost	přirozenost
podnikavost	střídmost
talent	zdvořilost
spořivost	pracovitost
hospodárnost	umírněnost
samostatnost	
invence	

Rozdíl mezi renesanční dvorní dámou a barokní dámou není nijak výrazný. Oproti renesančnímu požadavku na přirozené vystupování, je ale u barokní dámy oceňována zejména rafinovanost, jako způsob společenského projevu. Místo přirozenosti a přímočarosti je uctívána schopnost dosáhnout svého cíle, či určitým způsobem manipulovat s ostatními.

Dvorní dáma	Barokní dáma
urozenost	zbožnost
společenskost	společenskost
ušlechtilost (cudnost, vlídnost, ohleduplnost)	ušlechtilost
duchaplnost, rozvaha	bystrost, úspěšnost
krása, elegance	rafinovanost
vzdělanost	vzdělanost

6. OSVÍCENSTVÍ

V západní Evropě se v osmnáctém století vydělilo několik myšlenkových proudů. Z jedné strany se zformoval optimistický proud naplněný důvěrou v pokrok, civilizaci a lidský rozum, který navazuje na renesanci a antibarokní vědecký proud sedmnáctého století. Proti tomu se stavěl směr, který předznamenával příchod romantismu reprezentovaný jedním z nejvlivnějších filozofů století Jeanem Jacques Rouseauem. Jeho hlavním tématem byla kritika člověka zkaženého civilizací a naopak vyzvedávání tzv. přírodního stavu. Tato idea vstoupila po celé Evropě ve známost jako představa „ušlechtilého divocha“. Vedle toho se rozvíjí proud libertinů, kteří přešli z obrany svobody projevu k propagaci nevázaných mravů. Všechny proudy měly společný prvek - nepřítelství vůči raně absolutistické monarchii a církvi. Ty totiž byly nepřejícné vzdělanosti obyvatel, a tak představovaly úhlavního nepřítele.

V kapitole o osvícenství se budeme věnovat rozboru představy osvíčeného občana a „ušlechtilého divocha“. Osvícený občan se vyznačuje ctnostmi nově vzniklé společenské elity, tj. členů reformní šlechty a bohatých měšťanů. Není tedy překvapením, že se v představě dokonalého člověka mísí charakteristiky doposud uznávané pouze šlechtou (elegance, galantnost) a kvality měšťanské (aktivita, kreativita). Ideál ušlechtilého divocha zase představuje vstup nových ctností do západní civilizované společnosti. V požadavku na návrat k přirozenosti člověka sice můžeme hledat návaznost na renesanci, tam se ale jednalo pouze o požadavek přirozeného vystupování! Myšlenka odvratu od společnosti směrem k přírodě a k izolaci je tedy naprosto nová.

Nejvhodnějším textem, ze kterého můžeme získat podrobné informace o uznávaných hodnotách toho kterého proudu jsou utopické spisy, kde se přímo setkáváme s explicitně formulovanými ideály. Utopie byly v osvícenství poměrně častou záležitostí; literatura totiž už nepředstavovala jen zábavu a intelektuální cvičení, ale také způsob, jak oslovit velké množství lidí.

Pasáž o představě osvíčeného občana opřeme o Voltairovu bájnou říši Eldorádo, naopak obraz dokonalé společnosti žijící ve spojení s přírodou nalezneme u Montesquieuových Troglodytů a Diderotových Hait'ánů. Zmiňovaná díla nám slouží jako příklady utopických spisů, které vznikly v tomto období. Nepostihují tudíž všechny charakteristiky připisované obrazu osvíčeného občana.

Voltaire je zastáncem civilizace a pokroku, oproti tomu Montesquieu a Diderot vidí cestu napravení společnosti v jejím návratu k původní přirozenosti. Přestože Diderot předkládá jako vzor volně žijící Hait'any, nepředstavuje si ideální společnost v primitivním rodovém zřízení. Stávající společnost nemusí zapomenout vše, aby se stala dokonalou. Cesta ale tkví v bližším vztahu k přírodě, neboli k venkovskému životu.

Rozdíl mezi obrazem civilizované pokrokové společnosti a idealizovanou představou života přírodního národa je zřejmý. Voltaireovo Eldorado je vyspělým městem, kde pokrok demonstrují vysoké budovy, technické vynálezy a všudypřítomný blahobyť, oproti tomu Troglodyté i Hait'ané žijí v rurálním prostředí bez vědy. Zatímco Voltaire vidí vrchol v blahobytu a erudovanosti obyvatel, Montesquieu a Diderot v jejich nevinné a neuvědomělé mravnosti.⁷⁴

6.1. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO OSVÍCENÝ OBČAN

Osmnácté století je obdobím vrcholného rozmachu buržoazie. Měšťané představují nejen ekonomicky silnou, ale také vzdělanou a kulturní skupinu obyvatelstva. Už nejsou pouhými kulturními konzumenty, ale sami aktivně tvoří. Moderní společenská elita tvořená příslušníky buržoazie, vysokými královskými úředníky, filozofy, umělci a reformními šlechtici se podle anglické módy schází v městských salónech, kavárnách a klubech.

Přibližování hodnot šlechty a měšťanstva začalo smazávat stavovské rozdělování. Osvícená společnost uznává tradiční měšťanské hodnoty, jako je pracovitost a svoboda. Dalšími ústředními faktory tohoto myšlenkového proudu byla důvěra v lidský rozum, konkrétně v praktické vědění a optimistická víra v pokrok.

Cílem vzdělání a filozofických debat nejsou metafyzické meditace, ale naopak praktické vědění. Důvěra v praktický rozum vyzvedla prestiž přírodních věd, matematiky a techniky. Pozornost získaly také nově se vyvíjející společenské vědy. Důležitým prvkem osvícenské kultury je popularizování vědy. To můžeme přičíst buď snaze vědců rozšířit vědomosti a své jméno mezi občany, a nebo, s větší pravděpodobností, byla v období kolonizace, pokročilého mořeplavectví a rozvoje vojenství potřeba vědeckých přístrojů a praktické vzdělání. Zároveň na obyvatele jistě působily i měšťanské hodnoty

⁷⁴ Jean-Jacques Rousseau sám předpokládá, že pokud je člověk správně vzděláván, tj. ve spojení s přírodou, sám směřuje ke ctnosti, jelikož zlo vůbec nepozná.

jako výkonnost a konkurenceschopnost. Ten, kdo chtěl být úspěšný, musel znát vědu alespoň na elementární úrovni.

V celé Evropě se do centra pozornosti filozofů dostává opět náboženství. Jeho studium otevírá cestu k novému humanismu, který s sebou přináší ideje tolerance a základních lidských svobod. Objevují se také první atheistické myšlenky, které v náboženské víře vidí jeden z důvodů úpadku západní společnosti.⁷⁵

6.1.1. DOKONALÝ MUŽ

Dokonalý muž v době osvícenství je všestranná osoba: vzdělaný filozof, který se orientuje stejně dobře v antické literatuře, ve vědě a filozofii, jako ve společnosti. Neměl by mu být neznámý žádný obor lidského vědění, a zároveň by měl být brilantním společníkem a řečníkem. Vedle rozumu je jeho nejvyšší hodnotou aktivita a svoboda. Nesmí mu chybět odvaha bojovat za své myšlenky, ani angažovanost.

Voltaire, jakožto příslušník buržoazie se stal horlivým zastáncem osvícenských hodnot, které prezentuje v popisu imaginárního dokonalého města ve svém filozofickém spisku *Candide*. Eldorádo je zemí tolerance a osobní svobody, kde neexistují žádné donucovací instituce. Město oplývá nerostným bohatstvím, to ale nepředstavuje reálnou hodnotu. Obyvatelé jsou pracovití a podnikaví.

Materiální komfort je ukazatelem pokroku celé společnosti, vědecké vynálezy jsou důkazem vyspělosti civilizace.⁷⁶ Zde jasně rozeznáváme návaznost na buržoazní hodnoty. *„Zatím jim ukázali město, veřejné budovy, zvedající se až k oblakům, tržiště, ozdobená tisíci sloupy, kašny s čistou vodou, kašny s růžovou vodou, kašny s nápoji z třtinového cukru, které tekly ustavičně na velkých náměstích, dlážděných zvláštním drahým kamením...“*⁷⁷

Mezi lidmi jsou vyznávány jednoduché mravy; hlavními zásadami jsou otevřenost, slušnost a rovnost. Přestože vládne v Eldoradu král, není nadřazený monarcha. V renesanci jsme zaznamenali, že král nereprezentoval morální autoritu.

⁷⁵ „Republikán se nebude hrbit u kolenou žádné imaginární bytosti, ani bídného lháře; jeho jedinými bohy je odteď jen odvaha a svoboda“. Marquis de Sade: *La Philosophie dans le boudoir*, Bookking International, Paris 1994, str.140.

⁷⁶ Například létací stroj, který měl odnést Candida a Cacamba z Eldorada byl sestaven za 14 dní a za velice příznivou cenu! Voltaire: *Romány a povídky*, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1960, str.208.

⁷⁷ Tamtéž, str.207.

V osvícenství už můžeme sledovat požadavek rušení společenských rozdílů.⁷⁸ To např. ve Francii vyústilo v rušení šlechtických a univerzitních titulů za Velké francouzské revoluce.

Co se týče náboženství, Voltaire se vrací k renesanční myšlence deismu. Bůh stvořil svět a obdařil ho bohatstvím. Od té doby však do událostí nezasahuje. „*My se k němu [Bohu] nemodlíme, pravil dobrý a úctyhodný stařec; nemáme, co bychom na něm žádali, dal nám vše, čeho je nám třeba; děkujeme mu ustavičně.*“⁷⁹ Zbožnost tedy nepatří mezi hlavní vlastnosti obyvatele Eldorada. Zato by měl mít každý z nich duchaplnost a vtip.

Dokonalý člověk jako občan Eldoráda a zároveň dokonalý občan osvíceneckého státu musí být vzdělaný, intelektuálně samostatný, pracovitý, tolerantní, společenský, duchaplný, vtipný, odvážný a angažovaný.

6.1.2. DOKONALÁ ŽENA

Jak už bylo řečeno, ideál osvícenství odráží zejména buržoazní hodnoty. Nejinak je tomu v případě obrazu dokonalé ženy. Žena už není středem společnosti, jako byla v barokních salónech, ale hraje roli ochránkyně domova a strážkyně mravních hodnot. Až do dvacátého století ve společnosti převládala myšlenka oddělených sfér – domov pro ženy a veřejný svět pro muže.⁸⁰ Přestože patří v osvícenství mezi hlavní uznávané kvality rovnost, postavení žen se netýkala. Požadavek rovných práv pro ženy se objevuje jen výjimečně.

6.1.3. CESTA K DOKONALOSTI

V předcházejících odstavcích jsme stanovili jaké vlastnosti měl mít dokonalý člověk jako příslušník osvícené společnosti. Nyní probereme jestli měla společnost zájem rozšířit tyto vlastnosti na co největší počet osob, a pokud ano, jak.

Vzdělání, jak už bylo řečeno, platilo za jednu z nejdůležitějších kvalit osvíceného člověka a mělo být určeno všem lidem bez rozdílu. Ne náhodou se v evropských

⁷⁸ Samotný panovník je chápáný jako občan – to dokládá způsob, jakým ho lidé zdraví – polibkem na obě tváře.

⁷⁹ Tamtéž, str.205.

⁸⁰ Veselá, L.: Dlouhé devatenácté století moderní evropské ženy. <http://genderonline.cz/rservice.php?akce=tisk&cisloclanku=2006072210> (20.7.2007).

státech osmnáctého a devatenáctého století zavádí povinná školní docházka. Základem vyššího vzdělání měla být klasická studia doplněná o znalosti z přírodních a společenských věd.

Velmi důležité je, že v osvícenství se objevuje idea plošné výchovy. Mimo renesanční utopie se tak s tímto ideálem setkáváme poprvé od antiky.

Kromě vzdělávání se objevují i nové faktory, které mají přiblížit společnost ke stanovenému ideálu. Zrušení nevolnictví mělo za cíl zbavit obyvatele područí a umožnit jim budování soukromém majetku. Osmnácté a devatenácté století je také období silné kolonizace. Ta byla chápána příznivci civilizace jako rozšiřování pokroku. Z druhé strany ale pro kolonizované osoby znamenala vykořisťování a utlačování. Není nutno připomínat, že pro kolonizátory bylo zase zdrojem onoho blahobytu, který byl považovaný za znak civilizované pokrokové společnosti.

6.2. DOKONALÝ ČLOVĚK JAKO UŠLECHTILÝ DIVOCH

Kromě racionalistického proudu se v 18.století objevil i směr vyznávající protikladné hodnoty. Proti ideálu racionality, civilizovanosti, obchodu a pokroku staví požadavek návratu k přirozenosti, potažmo k přírodě. V době společenské reorganizace, vzniku tvrdého trhu a nejisté sociální situace výzva k návratu k přírodě znamená příslib klidu a míru⁸¹. Hlavní hodnotou je citovost jako základ lidské přirozenosti. Tzv. civilizovaná společnost se podle nejvýznamnějšího představitele tohoto proudu, Jeana Jacques Rousseaua vyznačuje pokřivenou morálkou založenou na konvenci a nesmyslných řádech. Civilizace kazí člověka, jež je od přirozenosti dobrý. Myšlenka pokroku je tedy iluzorní, protože člověka od jeho přirozeného stavu čím dál více odvádí. Vzorem dokonalých lidí jsou národy, které se ještě tolik od svého přirozeného stavu neodpoutaly. Morálním vzorem se stává tzv. ušlechtilý divoch, *bon sauvage*.

Ušlechtilý divoch představuje idealizovaného člověka žijícího v přímém kontaktu s přírodou. Jeho morálka není zaplavená nánosy desinformací a desinterpretací a nahlíží věci přímo. Podle Rousseaua vede člověka původní stav přirozeně ke ctnosti a

⁸¹ Zde můžeme nalézt spojitost i s dnešní tendencí podnikatelů stěhovat se na venkov, trávit dovolenou na farmách atd.

štěstí. Důvodem je to, že v přírodě se se zlem ani nepotká a vše, co prožívá je přirozené, tudíž správné. K deformaci duše a mravního citění dochází až ve společnosti, kde člověk pozná luxus a zatouží po soukromém majetku.

Obraz urozeného divocha jako nositele původních morálních ctností se objevuje už v renesanci. Mezi prvními, kdo poukázal na relativitu západoevropských ctností byl Michel de Montaigne. „...není v nich [v přírodních národech] podle mého názoru barbarského ani divokého nic, až na to, že každý nazývá barbarstvím vše, nač není sám zvyklý: jakož se vůbec zdá, že nemáme jiné měřítko pravdy a rozumnosti než příklad a představu názorů a obyčejů země, v níž žijeme...“⁸²

Obraz urozeného divocha je základem představy dokonalé společnosti. Příkladem je národ Troglodytů, které popisuje Uzbek v Montesquieových Perských listech. Na rozdíl od vědeckého a pokrokového Eldorada jsou Troglodytové pouze zemědělské společenství, vědy v jejich životě nehrají žádnou roli. Mezi lidmi vládne spravedlnost založená na přátelství, čistotě, nevinnosti a oddanosti rodině a celému národu. Velkou roli hraje náboženství; to však není institucionalizované a představuje spíše primitivní oslavování božstev tancem a hostinami. V zemi Troglodytů sice jsou postaveny chrámy, které jsou určeny *osobnímu* přístupu k bohu. Ve všech lidských potřebách pak vládne střídmost.⁸³

Dalším obrazem dokonalé společnosti jsou Haiťané, které popisuje ve svém spisku *Supplément au voyage de Bougainville* Denis Diderot. Haiťané jsou zde porovnáváni s evropskými cestovateli a kolonizátory. Představují morálně neposkvrněné osoby žijící podle přírody, jejichž základním posláním je rozmnožovat se. Jejich morální převaha je podtržena uznáním jejich čistoty křesťanským knězem.

Základním aspektem života Haiťanů je sexualita. Pohlavní styk ale nepředstavuje zdroj rozkoše, ale jediný způsob, jak zplodit dítě, které je tam symbolem štěstí a blaha. Proto, když se Haiťan Orou setkává s mnichem a nabízí mu své tři dcery a manželku jako společnice na noc, nechápe proč by mu mělo něco bránit v úmyslu počít dítě: „Nevím, co je to, co ty nazýváš náboženstvím, ale nemohu než o tom

⁸² Michel de Montaigne: Eseje, Odeon, Praha 1966, str.239.

⁸³ C.de Secondat de Montesquieu: Perské listy, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1955, str.26 – 30.

*smýšlet ve zlém, neboť ti brání v ochutnání nevinné rozkoše, ke které nás všechny vede příroda, nejvyšší vládkyně, a to dát život jednomu z tvých bližních.*⁸⁴

Stejně jako v případě Troglodytů, i Haitané žijí ve venkovském prostředí bez vědy. Nepotřebují ani zákony, ani instituce, které by ve společnosti zajišťovaly spravedlnost. *„Chceš vědět co je v každé chvíli a na každém místě dobré, a co je zlé? Pak se upni k podstatě věcí a činů; k tvým vztahům s bližním; k účinku tvého chování na tvoji užitečnost a obecné dobro.*⁸⁵

Musíme zde ale upozornit na jistou nekonzistentnost. Zatímco Haitané a Troglodyti jsou vychvalováni jako morální vzory pro jejich nezkaženost civilizací, sám Diderot či Montesquieu k tomuto názoru došel až osvíceným rozumem ovlivněným právě civilizací. Primitivní národ rozhodně nebude jiný ještě primitivnější národ považovat za dokonalejší.

S člověkem spjatým s přírodou jako mravním vzorem se můžeme setkat také v díle Daniela Defoea - Robinson Crusoe a například i v pozdějším románu Jamese Fennimore Coopera – Poslední Mohykán. Není náhodou, že právě jmenovaný román Daniela Defoea je jedinou literaturou, která je v dětství přístupná sirotkovi Emilovi v Rousseauově práci o výchově dětí. Je ale nutno si uvědomit, že Robinson Crusoe sice žije na opuštěném ostrově, zároveň ale buduje kolem sebe koloniální panství. Stejně tak i jeho vztah k Pátkovi je panský, v žádném případě rovnostářský, jak by měl být podle idealizovaného vzoru přírodních národů.

6.2.1. DOKONALÁ ŽENA

Předcházející subkapitola popsala přirozený život a hodnoty přírodních národů coby dokonalých jedinců tak, jak si je představovala západoevropská společnost. Co se týče postavení žen, v osvícenství obecně neexistuje jednotný názor a požadavek rovných práv pro ženy se objevuje zřídka. Z příběhu, kdy Haitan Orou nabízí své dcery a manželku svému hostu se zdá, že ženy pro Diderota hrály podřízenou roli. *„Ony mi patří a já ti je nabízím: ony jsou **samy sebou** a **ony se ti dávají** (...) **Nezneužívám své pravomoci; a buď si jistý, že znám a uznávám práva všech lidí.**“* Přestože se v tomto případě jedná ze strany žen o dobrovolný akt a Orou nikoho k ničemu nenutí, svým

⁸⁴ Denis Diderot: Supplément au voyage de Bougainville, Garnier-Flammarion, Paris 1972, str.153.

⁸⁵ Tamtéž, str.158.

vyjádřením přiznává, že ženu nechápe jako sobě rovnou. Z našeho úhlu pohledu se jedná o protiřečení. Když někdo někoho nabízí, tak to znamená, že nad ním má moc a nebo vlastnická práva. Stejně tak vyjádření o *pravomoci* odkazuje na vlastnický přístup. Z druhé strany Orou podle svého přesvědčení respektuje lidská práva všech osob. To může znamenat, že rozlišuje práva osob, jako je například právo na svoje tělo, či právo na vlastní názor, z druhé strany je ale pro něj podřízenost ženy naprostou samozřejmostí. To znamená, že její postavení vyplývá z přirozenosti, která byla ženám připisována.

Základní vlastností ženy podle Diderota byla plodnost, naopak neplodnost byla důvodem k vyřazení ze společnosti.⁸⁶ Hait'anky přijímaly toto poslání a dobrovolně se oddávaly komukoli. Měly právo si svobodně vybrat s kým budou žít a s kým budou plodit děti. Z druhé strany ale byly muži podřízené.

Taktéž Jean Jacques Rousseau, jeden ze zastánců ideologie oddělených sfér, nenahlíží ženu jako rovnou muži. V opozici k mužské kulturnosti a produktivitě je podle něj její přirozeností křehkost, ctnost, sebeobětování a schopnost rodit děti.⁸⁷ Jejím hlavním úkolem je péče o rodinu. Veškerá její výchova by pak měla směřovat k tomu, aby z ní byla dobrá manželka a hlavně matka. „Žena je zrozena pro to, aby se líbila muži.“⁸⁸

6.2.2. CESTA K DOKONALOSTI

Ideály Jeana Jacques Rousseaua se ve společnosti velice rychle rozšířily. Samotný Rousseau sice předpokládal, že není možné vrátit civilizovaného člověka zpět do jeho přírodního stavu, dokonce pochyboval o tom, jestli vůbec nějaký přirozený stav člověka skutečně existoval, přesto viděl cestu v individuální výchově. Každé dítě mělo projít několika stupni výchovy, a to v izolaci od společnosti, tj. v přírodě. Otázkou zůstává, nakolik bychom touto sociální izolací v reálné situaci dítěti uškodili.

Výchova k přirozené ctnosti tak, jak si ji představoval sám Rousseau, sice nebyla

⁸⁶ U Diderotových Hait'anů musely neplodné ženy i neplodní muži (!!!) nosit černý šat, aby se tak odlišili od ostatních. Nikdo s nimi nesměl obcovat pod hrozbou přísných trestů.

⁸⁷ Veselá, L.: Dlouhé devatenácté století moderní evropské ženy. <http://genderonline.cz/rservice.php?akce=tisk&cisloclanku=2006072210> (20.7.2007).

⁸⁸ Rousseau, J.-J.: Emil alebo o výchove, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1956.

aplikovatelná všeobecně, přesto měly jeho myšlenky neuvěřitelný vliv na veřejnost. Lidé se stěhovali na venkov, aby žili v užším sepětí s přírodou a vzdělávali své děti doma pokud možno co nejbližší k Rousseauovým zásadám.⁸⁹ Rousseau ovlivnil i zahraniční filozofy a byl jednou z osob, které dovedly Francii k Velké francouzské revoluci.

6.3. ZÁVĚR

V osvícenství se prolíná několik obrazů dokonalého člověka, které se navzájem odlišují. Hlavní oficiální proud se vyznačuje důvěrou v rozum, pokrok a materiální blahobyt obyvatel. Objevují se pojmy jako právo a občan, čímž osvícenství zakládá moderní hodnoty. Dokonalý občan má kvality vycházející převážně z buržoazních hodnot, jako je pracovitost a praktičnost. Dále je u něj nutná rozumnost, vzdělanost, společenské vystupování, angažovanost a odvaha bojovat za své názory.

Vedle obrazu dokonalého člověka jako pokrokového a praktického občana se paralelně vytvořil i druhý ideál, a to ideál „ušlechtilého divocha“. Ten na rozdíl od hlavního proudu oslavuje přírodu a přírodní národy, a pokrok a civilizaci považuje za příčinu úpadku.

Obraz těchto dvou typů dokonalého člověka nalzáme v utopických spisech, ve kterých autoři explicitně jmenovali uznávané vlastnosti. Konkrétně jsme se věnovali rozboru Voltairovy představy o dokonalém městě Eldorádo, a jako příklad dokonalé společnosti žijící ve spojení s přírodou uvádíme Diderotovy Haitány a Montesquieuovy Troglodyty.

Zatímco Eldorádo je městským prostředím, Troglodyté žijí na venkově a Haitané na ostrově v primitivních podmínkách. Všechny zmiňované národy oplývají materiálním bohatstvím; Troglodyté a Haitané plodinami, obyvatelé Eldoráda zase drahými kameny. Obyvatelé Eldoráda jsou vzdělaní lidé, pěstují vědu a vynalézají vědecké přístroje. Diderotovi Haitané a Montesquieuovi Troglodyti nejsou vzdělávání a ve svém chování se nechávají vést svojí „přirozeností“. Blahobyt, který je cílem obou typů utopických uspořádání, se v případě Eldoráda projevuje v pokroku (vysoké budovy, vědecké vynálezy), v pokročilém obchodu a široké vzdělanosti. U Diderota a Montesquieua spočívá blahobyt v nepřítomnosti zla, nevinnosti a upřímnosti mezi lidmi.

⁸⁹ Ve Francii, kde měl Rousseau největší vliv nebyla vyhlášena povinná školní docházka, ale povinná školní výchova, to znamená, že děti mohly být vzdělávány rodiči doma.

Společnou hodnotou je pak u obou typů utopie rovnost mezi lidmi, slušnost a otevřenost.

Dokonalý občan	Ušlechtilý divoch
rozumnost	svoboda
vzdělanost	přirozenost
pracovitost, praktičnost	rovnost
společenská, kultivovanost	oddanost rodině, národu
angažovanost	přátelskost
odvaha	čistota
	smyslovost

Obraz dokonalé ženy v osvícenství přejímá většinu uznávaných vlastností ctnostné měšťanky. To znamená, že žena se stahuje ze společenského života a jejím působištěm se stává výhradně domov.

Renesanční měšťanka	Žena v době osvícenství
zbožnost	pracovitost
pracovitost	mravnost (ctnost, sebeobětování, oddanost manželovi)
mravnost (cudnost, věrnost, pokora)	plodnost
zručnost	zručnost
skromnost	
šetrnost	

7. ZÁVĚR

V diplomové práci jsme nastínili dominantní obrazy dokonalého člověka platné v období mezi antikou a osvícenstvím. Došli jsme k poznání, že v jednotlivých epochách vždy paralelně fungují různé obrazy dokonalého člověka, přičemž struktura jednotlivých typů ideálu odráží společenskou strukturu. To znamená, že aristokraté si představují dokonalého člověka jako aristokrata, měšťané jako měšťana, duchovní jako světce. Zároveň tyto vzory zahrnují vlastnosti, které je odlišují od ostatních vrstev v reálné společnosti včetně antagonismů mezi jednotlivými společenskými skupinami.

Jednotlivé obrazy se dalekosáhle ovlivňují. Z jedné strany můžeme nalézt u rozdílných typů shodné kvality (např. zbožnost je charakteristikou obrazu od středověku až do osvícenství), z druhé strany se v některých případech vlastnosti jednoho ideálu od jiného striktně distancují. Konkrétně jsme mohli tento poměr vidět ve vztahu šlechtického ideálu k měšťanskému obrazu dokonalého člověka.

Jednotlivé ideály mají různou životnost. Zatímco ideál měšťanstva byl platný po staletí, kurtoasní kultura nebo klasicistní ideály mají podstatně kratší trvání. Životaschopnost jednotlivých ideálů je určena jejich schopností odpovídat na aktuální společenské problémy. Obraz dokonalého člověka má nejen shrnovat vlastnosti imaginárního člověka, ale zároveň má sloužit jako vzor, ke kterému se má společnost přiblížit. Tím v sobě přináší i kritické poslání.

K proměně ideálu dochází v momentu, kdy původní obraz dokonalého člověka vyčerpá svoji dynamiku a je v porovnání s funkčností jiného vzoru neefektivní. Tehdy se v dané společnosti objeví nový ideál, který redefinuje cíle výchovy v nejširším smyslu. V tomto aspektu se projevuje vliv obrazu dokonalého člověka na společnost. Kromě toho ještě působí na paralelní vzory, které se buď daným obrazem nechávají inspirovat, a nebo se od něj distancují. Ideály jednotlivých složek jsou provázány a celá jejich síť se mění změnou kteréhokoli prvku – vstupem nové žádoucí vlastnosti, objevením nového vzoru apod.

V diplomové práci jsme se také zabývali otázkou rozšiřování uznávaných vlastností a schopností na společnost. Představa dokonalého člověka určovala rozsah a obsah výchovy. Vzdělání a výchova se odlišovaly nejen svým zaměřením,

ale také tím, jestli měly váhu jen z hlediska celé společnosti, a nebo pro ně byl rozhodující úspěch jedince. Sledovali jsme, jak se v dějinách postupně prosazují hodnoty spojené s individuální spokojeností a naopak ideály, které akcentovaly ohled na blaho celé společnosti se vytrácí. Přesunuly se z praktického a funkčního ideálu na stránky různých utopií, tedy neexistujících ideálních míst. Završením tohoto vývoje je ideál měšťana, který přináší své obci prosperitu spíše jako vedlejší produkt svého blahobytu.

Tam, kde je cílem vytvoření dokonalé společnosti zaznamenáváme zvýšenou ochotu omezit svobodu jednotlivců. Nejradiálnější přístup korunovaný drastickými eugenickými zásahy jsme konstatovali v Platónově modelu ideální společnosti inspirované spartskou realitou. Nicméně musíme podotknout, že vyřazení neplnohodnotných či jinak nevhodných jedinců z rozmnožovacího řetězce je funkční i v současné společnosti.

8. RÉSUMÉ

Le mémoire présente l'évolution de l'image d'un homme parfait depuis l'antiquité jusqu'à la période des Lumières. Il se concentre aux conceptions dominants qui ont influencé l'évolution de la société.

Dans chaque période il y a plusieurs types de l'image d'un homme parfait qui s'influencent réciproquement et qui reflètent la structure sociale de l'époque. Les idéaux particuliers se mélangent ou se distinguent l'un de l'autre et incitent des changements dans la société. Ainsi, l'image d'un homme parfait influence – t –il rétroactivement la société.

Le mémoire se concentre aussi a la question de transfert des caractéristiques idéales aux membres de la société. La, on conclut que ce transfert s'exécute par rapport de l'éducation et de la formation. On distingue si la formation est destinée au public ou seulement a l'individu.

PRIMÁRNÍ LITERATURA:

Alighieri, D.: Božská komedie, Státní nakladatelství krásné literatury, Praha 1965

Aristoteles: Etika Níkomachova, Rezek, Praha 1996

Bérout, Thomas, Marie de France: Tristan et Iseut, Larousse, Paris 1974

Castiglione, B.: Dvořan, Odeon, Praha 1978

Chrétien de Troye: Lancelot, CLE International, Paris 1998

Diderot, D.: Supplément au voyage de Bougainville, Garnier-Flammarion, Paris 1972

Hrdinské legendy staré Francie, Albatros, Praha 1981

Montaigne, de M.: Eseje, ERM, Praha 1995

More, T.: L'Utopie, Flammarion, Paris 1987

La Bruyère: Les Caractères, Hachette, Paris 1950

La Chanson de Roland, Mellottée, Paris /19?/

La Rochefoucauld: Réflexions ou sentences et maximes morales, Bookking International, Paris 1994

Marquis de Sade: La Philosophie dans le boudoir, Bookking International, Paris 1994

Montesquieu, C.de Secondat de: Perské listy, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1955

Platón: Ústava, Nakladatelství Svoboda, Praha 1993

Platón: Faidón, OIKOYMENH, Praha 2000

Rousseau, J-J.: Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes, GR Flammarion, Paris 1971

Rabelais, F.: Gargantua a Pantagruel, Melantrich, Praha 1953

Rousseau, J-J.: Emil alebo o výchove, Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1956

Theofrastos: Povahopisy, Ikar, Praha 2000

Voltaire: Romány a povídky, Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění, Praha 1960

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA:

Macintyre, A.: Ztráta ctnosti, ΟΙΚΟYΜΕΝΗ, Praha 2004

Duby, G.: Dějiny Francie, Larousse Bordas, 1999

Duby, G.: Mâle au Moyen Āge, Flammarion 1990

Graves, R.: Řecké mýty II, Odeon, Praha 1982

Kolektiv autorů: Encyklopedie antiky, Academia, Praha 1973

Kolektiv autorů: Světové mytologie, Orbis, Praha 1973

Neškudla, B.: Encyklopedie řeckých bohů a mýtů, Libri, Praha 2003

INTERNETOVÉ ZDROJE:

Kyloušek, P.: Francouzská literatura V.
http://www.phil.muni.cz/rom/vyuka/FJIA105_all.htm

Kyloušek, P: Francouzská literatura VI.
http://www.phil.muni.cz/rom/vyuka/FJIA109_all.htm (20.6.2007)

Haskell, M: Arthur, King of Britain. <http://www-personal.umich.edu/~merrie/Arthur/arthur.html> (10.7.2007)

King Arthur A Man for the Ages - Was Arthur a king or just a battle commander?
<http://www.geocities.com/CapitolHil/4186/Arthur/htmlpages/kingarthurfaq1.html>
(10.7.2007)

Britannia History - Early reference to a Real Arthur.
<http://britannia.com/history/arthur/karef.html> (10.7.2007)

Britannia History - Early reference to a Real Arthur.
<http://britannia.com/history/arthur/karef.html> (10.7.2007)

Cantilène de Sainte Eulalie. http://www.restena.lu/cul/BABEL/T_CANTILENE.html
(10.8.2007)

La Vie de Saint Alexis. <http://geocities.com/Athens/acropolis/8716/alexis.html>
(10.8.2007)

Fabliau. <http://fr.wikipedia.org/wiki/Fabliau> (10.8.2007)

Veselá, L.: Dlouhé devatenácté století moderní evropské ženy.
<http://genderonline.cz/rservice.php?akce=tisk&cislocclanku=2006072210> (20.7.2007).